

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955

Ηλίας Νικολακόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.237](https://doi.org/10.12681/deltiokms.237)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νικολακόπουλος Η. (1990). Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 171–204.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.237>

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ
ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ
ΔΥΤΙΚΗ ΘΡΑΚΗ: 1923-1955

Είσαγωγή

Στό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ ἐπιχειρεῖται μιὰ πρώτη καταγραφή τῶν δεδομένων τὰ ὅποια συνθέτουν καί περιγράφουν τὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης, καί εἰδικότερα τῆς ἐκλογικῆς συμπεριφορᾶς, τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στὴ Δυτικὴ Θράκη¹. Στόχος εἶναι ὁ ἐντοπισμὸς τῶν κυριότερων

---

1. Ὁ ὅρος «μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς Δυτικῆς Θράκης», ἀναφέρεται στοὺς μουσουλμάνους τὸ θρήσκευμα Ἑλλήνες πολίτες, τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν ὁποίων προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης καί τὴ Σύμβαση περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν τοῦ 1923. Τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Δυτικῆς Θράκης — πού στὴ συνέχεια, γιὰ λόγους συντομίας, θὰ ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς «μειονότητα» — κατοικεῖ στοὺς νομοὺς Ξάνθης καί Ροδόπης. Τὸ ἀριθμητικὸ μέγεθος τῆς μειονότητας σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Μεικτῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνταλλαγῆς Πληθυσμῶν ἦταν 106.000 ἄτομα (βλ. Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων, 1923-1954», στὸ Α. Ἀλεξανδρῆς κ.ἄ., *Οἱ ἐλληνοτουρκικὲς σχέσεις 1923-1987*, Ἀθήνα, Γνώση, 1988, σσ. 31-172 καί ἰδίως σ. 39). Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀνήκουν, κυρίως, σὲ δύο διαφορετικὲς, γλωσσικὰ καί ἐθνοτικά, ομάδες: ἀφενὸς τοὺς τουρκόφωνους (86.506 σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1928) καί ἀφετέρου τοὺς Πομάκους (16.755 τὸ 1928), οἱ ὅποιοι κατοικοῦν ἰδίως στὴν ὄρεινὴ περιοχὴ. Στὰ ἴδια περίπου ἐπίπεδα βρισκόταν καί τὸ 1951, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς τότε ἀπογραφῆς, τὸ μέγεθος τῆς μειονότητας (98.839), ἀπὸ τοὺς ὁποίους 67.099 τουρκόφωνοι, 26.592 Πομάκοι, 5.116 Ἀθίγγανοι καί 32 Κιρκάσιοι (βλ. Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 144). Ἐκτοτε δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ ἐπίσημα στατιστικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ θεωρεῖται ὅτι τὸ συνολικὸ πληθυσμιακὸ μέγεθος τῆς μειονότητας δὲν ἔχει μεταβληθεῖ σημαντικὰ καί ἐκτιμᾶται σήμερα μεταξὺ 100.000 καί 120.000. Πρβλ. Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ μειονοτικὸ ζήτημα 1954-1987», στὸ Α. Ἀλεξανδρῆς κ.ἄ., *δ.π.*, σσ. 493-552, ἰδίως σ. 524. Γιὰ μιὰ γενικὴ εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα βλ. Κ. Γ. Ἀνδρεάδης, *Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότης τῆς Δυτ. Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1956· Ν. Γονατᾶς καί Π. Κυδωνιάτης, *Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς Θράκης*, Κομοτηνῆς 1985· Συμεὼν Σολταριδῆς, *Ἡ Δ. Θράκη καί οἱ Μουσουλμάνοι. Τὶ ἀκριβῶς συμβαίνει;*, Ἀθήνα, Νέα Σύνορα, 1990· Ahmet Aydınli, *Bati Trakya baciasinin ic yusu*, Κωνσταντινούπολη, ἐκδ. Akin Yayinlari, 1971 (καί περιληπτικὴ ἐλληνικὴ μετάφραση *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1 - 1973, Παράρτημα, σσ. 311-456)· Cengiz Orhonlu, «Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς εἰς τὴν Δ. Θράκη», *Δελτίο Τουρκικῆς Βιβλιογραφίας*, τχ. 6, Φεβρ. 1969, σσ. 19-48· Umit Haluk Bayulken, «Turkish Minorities in Greece», *The*

διαχωριστικῶν κοινωνικῶν τομῶν πού διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στήν ἐξέλιξη τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ζωῆς, καί ἡ διατύπωση συγκεκριμένων ἐρμηνευτικῶν ὑποθέσεων γιά τή διαδικασία διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στή μειονότητα.

Ἡ κεντρική ὑπόθεση, γύρω ἀπό τήν ὁποία περιστρέφεται ἡ μελέτη, μπορεῖ συνοπτικά νά διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς:

Οἱ πολιτισμικές καί ἐθνολογικές διαφοροποιήσεις στή Δυτική Θράκη, ἐνισχυμένες ἀπό τίς μνήμες τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀποτελέσαν τὸ πρόσφορο ἔδαφος γιά τήν ἐμπέδωση τοῦ διαχωρισμοῦ. Ἡ ἀποδυνάμωση τῶν —ἔστω καί χαλαρῶν— συμβιωτικῶν δεσμῶν μεταξύ τῶν δύο πληθυσμιακῶν στοιχείων τῆς περιοχῆς ἐνίσχυσε τίς προϋπάρχουσες τάσεις γιά αὐτόνομη πολιτική δόμηση τῆς μειονότητας καί ὀδήγησε σέ σταδιακή ἀποξένωση τῶν πολιτικῶν μορφωμάτων τῆς μειονότητας ἀπό τὰ ἑλληνικά πολιτικά κόμματα. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ προϋποθέσεις γιά τὸν ὄλο καί μεγαλύτερο προσανατολισμὸ καί ἰδεολογικὸ καθορισμὸ τῶν παρατάξεων τῆς μειονότητας ἀπὸ τὰ πολιτικά ρεύματα τῆς Τουρκίας. Ἡ διαδικασία αὐτή, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται καθαρὰ ὡς γενική καί μακροχρόνια τάση, δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς μειονότητας δὲν ἐπηρεάζεται ταυτόχρονα, σέ πολὺ σημαντικό βαθμὸ, καί ἀπὸ τίς ἑλληνικές πολιτικές διαφοροποιήσεις καί ἐξελιξεις.

Τὴν ἐξειδίκευση τοῦ παραπάνω ἐρμηνευτικοῦ σχήματος, μὲ ἐπισήμανση καί ἀνάδειξη τῶν κυριότερων σημείων τομῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαδικασία τοῦ διπλοῦ (καί ἐν πολλοῖς ἀντιφατικοῦ) ἐπικαθορισμοῦ τῶν πολιτικῶν διαίρεσεων στή μειονότητα, ἐπιχειρεῖ ἡ παρούσα μελέτη, μὲ βάση τὴν περιγραφὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν ἐκλογικῶν ταυτίσεων στή μειονότητα ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Λωζάννης ἕως τὸ 1955.

Ἦς κύριο ἀναλυτικὸ ἐργαλεῖο χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀποτελέσματα τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν μαζί μὲ μιὰ σύντομη βιογραφικὴ παρουσίαση τῶν κυριότερων πολιτευτῶν τῆς μειονότητας (βλ. παράρτημα).

Ὁ τρόπος προσέγγισης τοῦ θέματος καθορίζει καί τὴ διάρθρωση τῆς κυρίας μελέτης. Στὸ πρῶτο μέρος ἐπισημαίνονται, πολὺ συνοπτικά, ὀρισμένες σημαντικές «στιγμές» τῆς τοπικῆς πολιτικῆς κατὰ τὴν περίοδο πού προηγήθηκε τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης, καί οἱ ὁποῖες συνδέονται μὲ τὴ μεταγενέστερη διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν παρατάξεων καί τὴν ἀνάδειξη τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Στὸ δεύτερο μέρος ἐξετάζεται ἡ περίοδος τοῦ

Turkish Yearbook of international Relations, τ. IV (1963), σσ. 145-164· F. de Jong, *Names, Religions Renomination and Ethnicity of Settlements in Western Thrace*, Leiden, ἐκδ. E. J. Brill, 1980· F. de Jong, «The Muslim Minority in Western Thrace», στὸ G. Ashworth (ed.), *World Minorities in the Eighties*, Sunbury 1980, σσ. 95-100 καί Baskin Oran, «La minorité turco-musulmane de la Thrace Occidentale (Grèce)», στὸ S. Vaner (ed.), *Le différend Gréco-Turc*, Paris 1988, σσ. 145-161.

μεσοπολέμου, με ιδιαίτερη έμφαση στην πρώτη πολιτική εμφάνιση της διαφοροποίησης μεταξύ «νεωτεριστών» και «παλαιομουσουλμάνων». Το τρίτο μέρος πραγματεύεται την πρώτη περίοδο μετά την 'Απελευθέρωση, ή όποια λήγει με την άνοδο στην έξουσία, το 1952, του «'Ελληνικού Συναγερμού» και τη συνακόλουθη εμφάνιση στο τοπικό επίπεδο του πολιτικά συγκροτημένου «παλαιομουσουλμανισμού».

Η προσέγγιση αυτή, μέσω της ιστορικής εξέλιξης της εκλογικής πρακτικής, επιτρέπει την επισήμανση των βασικών τομών και διευκολύνει την διατύπωση συγκεκριμένων υποθέσεων. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι παραμένει αναγκαστικά έλλιπής, χωρίς την συστηματική σύνδεση της τοπικής πολιτικής ιστορίας άφενός με την γενικότερη πορεία των έλληνοτουρκικών σχέσεων και άφεντέρου με τις ειδικές εξελίξεις που άφορούν την έλληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. Με την έννοια αυτή ή παρούσα μελέτη δέν μπορεί να θεωρηθεί παρά μόνο ως προσπάθεια καταγραφής όρισμένων τάσεων, με την έλπίδα ότι οι υποθέσεις εργασίας που διατυπώνονται έδω θα μπορούσαν να άποτελέσουν σημείο άφετηρίας για άλλες γενικότερες, ή και ειδικότερες, μελέτες.

1. Το παρελθόν ως πρόλογος

Η προσπάθεια περιγραφής και ανάλυσης της τοπικής πολιτικής εξέλιξης, της συγκρότησης των πολιτικών παρατάξεων και της ανάδειξης της τοπικής πολιτικής ήγεσίας στη Δυτική Θράκη επιβάλλει μιá αναδρομή στην τελευταία περίοδο πριν από τη συνθήκη της Λωζάννης, ή μελέτη της όποίας θα μπορούσε να φωτίσει πολλές και σημαντικές όψεις του υπό εξέταση θέματος.

Κατά τη δεκαπενταετία που προηγήθηκε της συνθήκης της Λωζάννης (1908-1923), είχε άρχισι να διαμορφώνεται στην περιοχή ένα —έστω ύποτυπώδες και άσυνεχές— σύστημα πολιτικής και εκλογικής έκπροσώπησης, οι κυριότερες «στιγμές» του όποιου είναι συνοπτικά οι ακόλουθες:

— Οι δύο εκλογές για την 'Οθωμανική 'Εθνοσυνέλευση, που πραγματοποιήθηκαν ύστερα από την Νεοτουρκική 'Επανάσταση (1908 και 1912).

— Η συγκρότηση, άμέσως μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (28.7.1913), αυτόνομης διοίκησης στη Δυτική Θράκη, που έπονομάστηκε «*Δημοκρατία της Γκιουμουλτζίνας*». Η αυτόνομη διοίκηση δημιουργήθηκε μετά από την άποχώρηση του έλληνικού στρατού, και ήταν άποτέλεσμα εξέγερσης μιás μερίδας των κατοίκων της Δυτικής Θράκης, με την ύποστήριξη της Τουρκίας, ή όποια δέν είχε ύπογράψει την συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η Τουρκία βοήθησε την αυτόνομη διοίκηση στέλλοντας στρατό, μεταμφιεσμένο σε τσέτες, και άξιωματικούς για τη διοίκηση των άτακτων σωμάτων. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της «*Δημοκρατίας της Γκιουμουλτζίνας*» φαίνεται ότι έπαιξε επίσης το «*Τουρκικό Θρακικό Κομιτάτο*», το όποιο δημιουργήθηκε εκείνη την εποχή —ως συνέχεια του Κομιτάτου

«Ἐνωσις καὶ Πρόοδος»— με ἐπικεφαλῆς τὸν ἀξιωματικὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σουλεϊμάν Ἀσκερή μπέν².

Ἡ αὐτόνομη κυβέρνησις με ἔδρα τὴν Κομοτηνὴν, συγκροτήθηκε ἀπὸ πέντε Τούρκους (μεταξὺ αὐτῶν ὁ μετέπειτα βουλευτὴς Χαφουζ Ἀλή Γκαλήπ³ καὶ ὁ μετέπειτα γερουσιαστὴς Χαφουζ Σαλή Μεμέτογλου), ἕναν Ἑλληνα (ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος Μαρωνείας, καὶ ἀργότερα Μητροπολίτης Γρεβενῶν, Νικόδημος), ἕναν Ἀρμένιο καὶ ἕναν Ἰσραηλίτη⁴. Ἡ Δυτικὴ Θράκη εἶχε διαιρεθεῖ σὲ τρία τμήματα: τῆς Κομοτηνῆς (με πρόεδρο Τοῦρκο), τοῦ Δεδέαγατς (Ἀλεξανδρούπολη) καὶ τοῦ Σουφλίου (με προέδρους Ἑλληνες). Ἡ «Δημοκρατία τῆς Γκιουμουλτζίνας» καταλύθηκε ὅταν, ὕστερα ἀπὸ τὴν τουρκοβουλγαρικὴ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης (16.9.1913), ἡ Τουρκία ἀπέσυρε τὸ στρατὸ καὶ τοὺς ἀξιωματικούς πού εἶχε στείλει στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἐπιτρέποντας ἔτσι τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1913.

— Οἱ ἐκλογές πού πραγματοποιήθηκαν τὸ 1914 στὴ διάρκεια τῆς πρώτης βουλγαρικῆς κατοχῆς. Οἱ «Τούρκοι μουσουλμάνοι βουλευτὲς τῆς Δυτικῆς Θράκης στὴ Βουλγαρικὴ Βουλῆ» (ὅπως προσδιορίζονται οἱ ἴδιοι), με ὑπόμνημα πού ἔστειλαν ἀπὸ τὴ Σόφια, στίς 31.12.1918, στὸν γάλλο στρατηγὸ D'Esprey ζήτησαν τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ συμμαχικὰ στρατεύματα με συμμετοχὴ καὶ ἐλληνικῶν στρατευμάτων⁵.

— Ἡ περίοδος τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης (Ὀκτώβριος 1919-Μάιος 1920), καὶ εἰδικότερα ἡ συγκρότησις καὶ λειτουργία τοῦ Ἀνωτέρου Διοικητικοῦ Συμβουλίου (Α.Δ.Σ.). Τὸ Συμβούλιο αὐτὸ («μικρὸ Θρακικὸ κοινοβούλιο») ἦταν 15μελὲς γνωμοδοτικὸ σῶμα πού ἀποτελεῖτο ἀπὸ 6 Ἑλληνες, 5 Τούρκους, 2 Βουλγάρους, 1 Ἀρμένιο καὶ 1 Ἰσραηλίτη⁶.

2. Σχετικὰ με τὴ «Δημοκρατία τῆς Γκιουμουλτζίνας» βλ., ἀποσπασματικὲς πάντως, πληροφορίες στὰ Κ. Γέραγας, *Ἀναμνήσεις ἐκ Θράκης 1920-1922*, Ἀθήνα, «Ἔστια», 1926, σσ. 48-49· Π. Χιδίρογλου, *Τουρκικὴ Ἑλληνογραφία*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1980, σσ. 36-39· Κ. Ἀνδρεάδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομιτάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, Κομοτηνὴ 1936, σσ. 5-15· Cengiz Orhonlu, «Ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἐπὶ τὴν Δ. Θράκη», *δ.π.*, σσ. 24-29· Στ. Κυριακίδης, *Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι*, Ἀθήνα, ἐκδ. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 1919· Ἀντ. Ρωσσίδης, «Τὸ χρονικὸ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Δυτικῆς Θράκης», *Θρακικὴ Ἐπετηρίδα*, τ. 1, Κομοτηνὴ, ἐκδ. ΜΟΚ, 1980 καὶ Α. Aydinli, *δ.π.*, Β.Β., τ. 1-1973, Παράρτημα, σ. 356 κ.εξ.

3. Βλ. Ἀργ. Δρακόπουλος, *Λεύκωμα Θράκης-Μακεδονίας*, Κομοτηνὴ, ἐκδ. Θρακικὴ Στοά, 1932, σ. 278.

4. Βλ. Κ. Ἀνδρεάδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομιτάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, *δ.π.*

5. Βλ. Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σσ. 53-56· Π. Παπαχριστοδοῦλου, «Οἱ Πομάκοι», *Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἐθναροῦ*, τ. 23 (1958), σσ. 3-25 (ἰδιαίτερα σσ. 5-7)· Α. Aydinli, *δ.π.*, Β.Β. τ. 1-1973, Παράρτημα, σσ. 367-371.

6. Βλ. Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σ. 63 καὶ Ivan Altinoff, *La Thrace Interalliée*, Sofia, Imprimerie de la Cour, 1921, σ. 22. Κατὰ τὸν Ἀντ. Ρωσσίδη, *δ.π.*, οἱ Ἑλληνες ἦταν 5, ἐνῶ ὑπῆρχε καὶ ἕνας Λεβαντίνος.

Το Α.Δ.Σ. συγκροτήθηκε σε σώμα στις 22.3.1920/4.4.1920 και εξέλεξε πρόεδρό του τον Έμμανουήλ Δουλά. Η εκλογή Έλληνα προέδρου (υπέρ του οποίου ψήφισαν οι 6 Έλληνες και ο Αρμένιος) οφείλεται στα δύο λευκά ψηφοδέλτια, του Ισραηλίτη αντιπροσώπου Καραάσου και του Τούρκου (μετέπειτα γερούσιαστή) Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου. Ο αντίπαλος του Έμμ. Δουλά, Τούρκος υποψήφιος πρόεδρος πήρε 6 ψήφους (4 τουρκικές και 2 βουλγαρικές).

Στή διάρκεια της Διασυμμαχικής Κατοχής, τὸ τουρκικὸ καὶ βουλγαρικὸ στοιχείο ἐπεδίωκαν τὴν παγίωση τῆς αὐτονομίας, ἀναφέρεται μάλιστα καὶ συλλαλητήριο ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ποὺ ὀργάνωσε ὁ τότε δήμαρχος τῆς Κομοτηνῆς (καὶ μετέπειτα βουλευτῆς) Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ. Ἐπίσης μετὸν τερματισμὸ τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς καὶ τὴν προσάρτηση τῆς Δυτικῆς (καὶ Ἀνατολικῆς) Θράκης στὴν Ἑλλάδα, ἐκδηλώθηκε προσπάθεια, χωρὶς ὅμως ἀποτελέσματα, νὰ συγκροτηθεῖ «Ἀνεξάρτητη Κυβέρνηση Θράκης»⁸.

— Οἱ ἐκλογὲς τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 κατὰ τὶς ὁποῖες ἐκλέχθηκαν στὴ Θράκη, Δυτικὴ καὶ Ἀνατολική, 20 Τούρκοι βουλευτὲς — ὄλοι μὲ τοὺς βενιζελικοὺς καὶ χωρὶς ἀντίπαλο. Οἱ Τούρκοι βουλευτὲς συγκρότησαν ἰδιαίτερη κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα καὶ ὑποστήριξαν τὴν κυβέρνηση Γούναρη⁹.

— Οἱ προσπάθειες τοῦ Τουρκικοῦ Θρακικοῦ Κομิตάτου, τὴν περίοδο 1920-1923 καὶ κυρίως ἀμέσως μετὰ τὴν μικρασιατικὴ καταστροφή, γιὰ ἀπόσπαση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (ἀντιπροσωπεΐα του στὴ διάσκηψη τῆς Λαζάννης ζήτησε τὴ διεξαγωγὴ δημοψηφίσματος). Ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ ἔνοπλες συγκρούσεις στὴ Δυτικὴ Θράκη, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴ συγκρότηση ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης στὴν Ὀργάνη, στὴν ὁποία συμμετεῖχε καὶ ὁ Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ¹⁰.

⁸ Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀποσπασματικὰ καὶ διάσπαρτα στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρ-

7. Γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ προέδρου τοῦ Α.Δ.Σ. βλ. ἰδιαίτερα Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σσ. 79-81.

8. Σχετικὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς βλ. Κ. Γέραγας, *δ.π.*, σσ. 21-24 καὶ 57-113· Ivan Altinoff, *δ.π.*· Ἰωαννίδης Στέφ., «Ξάνθη 1919-1920: Διασυμμαχικὴ Κατοχὴ, μιὰ ἐποχὴ, ἓνα καθεστῶς», *Θρακικὰ Χρονικά*, τχ. 33 (1977), σσ. 19-68· Ἄντ. Ρωσσίδης, *δ.π.*· Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Χαρισίου Βαμβακά*, Ἀθήνα 1975· Cengiz Orhonlu, *δ.π.*, σφ. 31-33· Α. Δρακόπουλος, *δ.π.*, σ. 278.

9. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, Univ. of California Press, 1983, σ. 238.

10. Βλ. Κ. Ἀνδρέαδης, *Τὰ Θρακικὰ Κομิตάτα καὶ οἱ ἐπιδιώξεις των*, *δ.π.*, σσ. 33-36· Α. Aydınli, *δ.π.*, Β.Β., τ. 1-1973, Παράρτημα, σ. 373 κ.ἑξ. καὶ κυρίως προφορικὴ ἀφήγηση τοῦ πρῶην ἐπιθεωρητῆ μειονοτικῶν σχολείων Μ. Μηναΐδη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ Μηναΐδη οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς συνέλαβαν καὶ καταδίκασαν σὲ θάνατο τοὺς πρωταίτιους, ἀλλὰ ἀργότερα τοὺς ἀμνήστευσαν, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀμνήστευση τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ Beykoz (Φιάλη) τοῦ Βοσπόρου, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταδικαστεῖ σὲ θάνατο ὡς συνεργάτες τοῦ τάγματος Βλαχοπούλου, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ Beykoz.

θηκαν για την περίοδο που προηγήθηκε της συνθήκης της Λωζάννης επισημαίνονται τρία βασικά φαινόμενα, τα όποια επηρέασαν τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις στο χώρο της μειονότητας:

α) 'Η ύπαρξη —ή διαμόρφωση στη διάρκεια αυτής της περιόδου—μιας τοπικής πολιτικής ήγερσίας στη μειονότητα, από την οποία και θα αναδυθεί στη συνέχεια η κοινοβουλευτική εκπροσώπησή της στα πλαίσια του ελληνικού κράτους.

β) 'Η αντίθεση και ο ανταγωνισμός μεταξύ *έλληνικού και τουρκικού στοιχείου*, που διεκδικούσαν και τα δύο την πολιτική ήγemonία στην περιοχή.

γ) 'Ορισμένες έσωτερικές αντιθέσεις στη μειονότητα, κορυφαίο αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε η εκλογή Έλληνα προέδρου στο 'Ανώτερο Διοικητικό Συμβούλιο την περίοδο της Διασυμαχικής Κατοχής (1919-20).

2. 'Η περίοδος του μεσοπολέμου

Τα κύρια χαρακτηριστικά που όροθετούν την πολιτική συμπεριφορά της μειονότητας κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, δηλαδή την πρώτη περίοδο μετά την ένσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στο ελληνικό κράτος, είναι συνοπτικά τα έξης:

α) ή μαζική ύποστήριξη της βενιζελικής παράταξης, που αρχίζει να ανατρέπεται το 1934, άμεσως μετά την άνοδο των αντιβενιζελικών στην έξουσία,

β) ή αυτόνομη πολιτική συγκρότηση της μειονότητας, που ύποβοηθήθηκε και από τις διαιρετικές πρόνοιες του έκλογικού νόμου,

γ) ή έντονη έσωτερική πολυδιάσπαση της μειονότητας, με κυριότερη διαχωριστική τομή την αναπτυσσόμενη αντίθεση μεταξύ «παλαιομουσουλμάνων» και «νεωτεριστών».

'Η συντριπτική ύπεροχή της βενιζελικής παράταξης στη μειονότητα άπεικονίζεται στον πίνακα I, όπου *τελείως προσεγγιστικά*, κατατάσσονται οί μουσουλμάνοι ύποψήφιοι στις κύριες πολιτικές οικογένειες της έποχής, και ύπολογίζεται ή έκλογική τους δύναμη.

'Ο χαρακτήρας της κατάταξης και του ύπολογισμού είναι κατ' ανάγκην προσεγγιστικός, και ως ένα βαθμό αυθαίρετος, λόγω των έξαιρετικά χαλαρών δεσμών μεταξύ των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και των πολιτικών μορφωμάτων που ύπήρχαν στο έσωτερικό της μειονότητας. Τα περισσότερα και κυριότερα πολιτικά κόμματα άπέφυγαν να δημιουργήσουν πολιτικές όργανώσεις και δίκτυα στη μειονότητα, ή όποια δέν θεωρούσαν ότι άποτελούσε «τελείως ισότιμο τμήμα της ελληνικής πολιτικής ζωής»¹¹.

11. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ό.π., σ. 243. 'Ενδεικτική, άπ' αυτή την άποψη και ή άπάντηση του 'Ελ. Βενιζέλου στον Σύνδεσμο Φιλελευθέρων Μουσουλμάνων Ξάνθης, I 'Ιουν. 1929, 'Αρχείο Βενιζέλου (Α.Β.), φάκ. 276. (Βλ. G. Th. Mavrogordatos, ό.π.)

Τη γενική αυτή τοποθέτηση διαχωρισμού μειονότητας και ελληνικών πολιτικών κομμάτων εξυπηρετούσε εξάλλου και η δημιουργία, τὸ 1923, χωριστοῦ «ἐκλογικοῦ συλλόγου Μουσουλμάνων Θράκης» —πέρα ἀπὸ ὀποιαδήποτε ἄλλη μικροπολιτική σκοπιμότητα ἢ τραυματική ἐμπειρία τῆς βενιζελικῆς παράταξης (ὅπως ἡ μαζικὴ ὑπερψήφισή ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Μακεδονίας τῆς ἀντιβενιζελικῆς παράταξης στὶς κρισιμότερες ἐκλογές τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920). Ὁ χωριστὸς «ἐκλογικὸς σύλλογος Μουσουλμάνων Θράκης» ἀποτελέσει τὸ θεσμικὸ πλαίσιο πὸν καθόριζε τὰ τῆς ἐκλογικῆς συμμετοχῆς τῆς μειονότητας στὶς περισσότερες ἐκλογικὲς ἀναμετρήσεις τοῦ μεσοπολέμου (βουλευτικὲς ἐκλογές 1923, 1928, 1932, 1933 καὶ γερουσιαστικὲς ἐκλογές 1929 καὶ 1934). Μόνον τρεῖς φορές (βουλευτικὲς ἐκλογές 1926, 1935 καὶ 1936), ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς συναποτέλεσαν ἐνιαία ἐκλογικὴ περιφέρεια. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἰσάγει ἕνα ἐπιπρόσθετο στοιχεῖο ἀβεβαιότητας στὸν καθορισμὸ μιᾶς ἀπόλυτης ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν παρατάξεων καὶ τῶν ἐκλογικῶν συνδυασμῶν πὸν διεκδίκησαν τὶς ψήφους τῆς μειονότητας. Ὁ χωριστὸς «ἐκλογικὸς σύλλογος Μουσουλμάνων Θράκης» καταργήθηκε ὀριστικὰ τὸ 1934, γιατί ἡ ὑπαρξή του θεωρήθηκε ἀντισυνταγματικὴ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ἐπικρατείας¹².

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς βενιζελικῆς παράταξης στὴ μειονότητα συμβάδιζε βέβαια ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀντίστοιχη βενιζελικὴ κυριαρχία στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς Ξάνθης-Ροδόπης (βλ. πίνακα 2). Ὅμως ἐνῶ ἡ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῆς βενιζελικῆς παράταξης στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ διατηρήθηκε, ἔστω καὶ μειωμένη, καὶ μετὰ τὸ 1933, ἀντίθετα ἡ κατάσταση ἀνατράπηκε ριζικά, τὴν ἴδια περίοδο, στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα. Ἡ ἄνοδος τῶν ἀντιβενιζελικῶν στὴ μειονότητα ἐκφράζεται μὲ τὸν προσεταιρισμὸ ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα τοῦ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου καὶ ὑλοποιεῖται, πρῶτον μὲ τὶς σημαντικὲς ἐπιτυχίες πὸν σημειώνουν οἱ ἀντιβενιζελικοὶ στὶς δημοτικὲς ἐκλογές τοῦ Φεβρουαρίου 1934, καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐκλογὴ ὡς δημάρχου Κομοτηνῆς τοῦ Δημ. Μπλέτσα¹³ καὶ δεῦτερον μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου ὡς γερουσιαστῆ, στὶς 15.4.1934. Ἡ ἄνοδος αὐτὴ φαίνεται ὅτι βασίστηκε κυρίως στὸν προσεταιρισμὸ τῆς «νεωτεριστικῆς» μερίδας τῆς μειονότητας¹⁴ καὶ πραγματοποιήθηκε, ἀφοῦ προηγουμένως

12. Πρβλ. καὶ Ἄρ. Μάνεσης, *Αἱ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος II*, Θεσσαλονίκη-Ἀθήνα 1961-1965, σσ. 260-261.

13. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 244, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σὲ ἔκθεση τῆς Λέσχης Φιλελευθέρων Κομοτηνῆς πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλο, 10 Μαρτίου 1934, Α.Β., ἀταξινόμητο.

14. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 244, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καὶ σὲ διαμαρτυρία τῶν παλαιομουσουλμανικῶν ἐπιτροπῶν Κομοτηνῆς πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλο, 17 Μαρτίου 1934, Α.Β., φάκ. 402.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μουσουλμανική ψήφος στη Δυτική Θράκη 1926-1936
(% τών ἐγκύρων) ·

Έτος	Αντιβενιζελικοί	Βενιζελικοί	Άγροτιστές	ΚΚΕ	Διάφοροι
1926 (B)	7,0	86,6	0,5	5,5	0,4
1928 (B)	—	71,2	—	—	28,8
1929 (Γ)	—	69,0	—	—	31,0
1932 (B)	—	86,3	6,6	3,6	3,4
1933 (Γ)	—	96,6	—	2,9	—
15.4.1934 (Γ, ἀναπληρωματική)	Πλειοψήφησε τὸ Δ.Κ. — Δὲν ὑπάρχουν δημοσιευμένα ἀποτελέσματα.				
1936 (B)	44,7	43,3	5,5	6,5	—

B: Βουλευτικές ἐκλογές

Γ: Γερουσιαστικές ἐκλογές

Σημειώσεις στους πίνακες 1 και 2

1. Σχετικά με τὸν ὑπολογισμό τῶν ψήφων

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1928, τοῦ 1929, τοῦ 1932 καὶ τοῦ 1933 ὁ πίνακας τῆς μουσουλμανικῆς ψήφου ἀφορᾷ τὸν «Ἐκλογικὸ Σύνλλογο Μουσουλμάνων» (δηλαδὴ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ μουσουλμάνοι τοῦ νομοῦ Ἐβρου). Εἰδικότερα γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1928 καὶ τοῦ 1933, ὅποτε ὡς ἐκλογικὸ σύστημα ἐφαρμόστηκε τὸ πλειοψηφικὸ καὶ δὲν ἦταν ὑποχρεωτικὴ ἡ χρησιμοποίηση κομματικοῦ ψηφοδελτίου, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς μουσουλμάνους ἀντιπροσωπεύουν τὸν μέσο ὁρο ψήφων ποὺ συγκέντρωσαν οἱ ὑποψήφιοι τοῦ κάθε συνδυασμοῦ.

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1926, ὅποτε τὰ μόνα διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι τὰ συγκεντρωτικὰ ἀποτελέσματα κατὰ ἐκλογικὴ περιφέρεια, γιὰ τὴ διαφοροποίηση χριστιανικῆς καὶ μουσουλμανικῆς ψήφου χρησιμοποιήθηκε ἡ ἐξῆς μέθοδος: ὁ ἀριθμὸς τῶν σταυρῶν προτιμήσεως ποὺ συγκέντρωσε ὁ ἰσχυρότερος μουσουλμάνος ὑποψήφιος κάθε συνδυασμοῦ, στὶς ἐκλογικὲς περιφέρειες Ροδόπης καὶ Ἐβρου, θεωρήθηκε ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ σύνολο τῶν μουσουλμανικῶν ψήφων ὑπὲρ τοῦ συνδυασμοῦ. Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι φυσικὰ τελειῶς προσεγγιστικὴ —γιατὶ ἕνας ἄγνωστος ἀριθμὸς μουσουλμάνων δὲν ψήφισε ὑπὲρ τοῦ ἰσχυρότερου, ἀλλὰ ὑπὲρ ἄλλων ὑποψηφίων— καὶ ὀδηγεῖ σὲ μία προφανῆ ὑποεκτίμηση τῆς μουσουλμανικῆς ψήφου (τὸ γενικὸ σύνολο ἀναφορᾶς εἶναι 12.523 ψήφοι, ἐνῶ στὶς ἐκλογές τοῦ 1928 ψήφισαν 16.007 μουσουλμάνοι). Δὲν ὑπάρχει ὁμοίως, λόγω ἔλλειψης ἀναλυτικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ λόγω πολυσταυρίας, καμία ἄλλη ἐναλλακτικὴ μέθοδος. Ἡ χριστιανικὴ ψήφος ὑπολογίστηκε στὴ συνέχεια μὲ ἀφαίρεση.

Γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1936, ὅπου μουσουλμάνοι καὶ χριστιανοὶ ψήφισαν σὲ κοινὰ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Χριστιανική ψήφος στην περιοχή Ξάνθης-Ροδόπης 1926-1936
(% τῶν ἐγκύρων)

Έτος	Ἀντιβενιζελικοί	Βενιζελικοί	Ἀγροτιστὲς	ΚΚΕ	Διάφοροι
1926 (Β)	9,7	65,9	6,1	18,2	—
1928 (Β)	4,6	86,0	—	6,8	1,0
1929 (Γ)	—	91,4	—	8,5	—
1932 (Β)	10,0	73,3	4,7	12,0	—
1933 (Β)	20,5	62,6	—	16,6	—
7.5.1933 (Β, ἐπαναληπτική)	30,0	56,9	—	13,1	—
1936 (Β)	25,0	57,9	8,6	8,4	—

ἐκλογικά τμήματα, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἄμεσος ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο κατηγοριῶν ψηφοφόρων, χρησιμοποιήθηκε ἡ ἴδια μέθοδος ποὺ περιγράφηκε πιὸ πάνω, γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1926, ἀλλὰ ἐφαρμόστηκε, ὄχι ἐνιαῖα γιὰ ὅλη τὴν ἐκλογικὴ περιφέρεια, ἀλλὰ χωριστὰ κατὰ ἐπαρχίες (Κομοτηνῆς, Σαππῶν, Ξάνθης), ὥστε νὰ μετριάσθῃ τὸ φαινόμενο ὑποεκτίμησης τῆς μουσουλμανικῆς ψήφου (τὸ σύνολο ἀναφορᾶς γιὰ τὸ νομὸ Ροδόπης εἶναι ἔτσι 14.590 ψῆφοι, ἐνῶ στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1933 ψῆφισαν στὴν ἴδια περιοχὴ 14.602 μουσουλμάνοι). Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1936 ἀφοροῦν μόνο τοὺς μουσουλμάνους τοῦ νομοῦ Ροδόπης, γιατί στὸ νομὸ Ἐβρου μόνο ἓνα κόμμα εἶχε συμπεριλάβει στὸ συνδυασμὸ του μουσουλμάνο ὑποψῆφιο. Ἡ χριστιανικὴ ψήφος, καὶ στὴν περίπτωσι αὐτῆ, ὑπολογίστηκε στὴ συνέχεια μὲ ἀφαίρεση. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι, μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ τῆς μουσουλμανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ψήφου στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1936, ὑπάρχει μία ἐμφανῆς ὑπερεκτίμηση τῆς κομμουνιστικῆς μουσουλμανικῆς ψήφου, γιατί τὸ ΚΚΕ εἶναι τὸ μόνο κόμμα ὅπου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα, ἓνας σχετικὰ σημαντικὸς ἀριθμὸς χριστιανῶν ψηφοφόρων τοῦ ἐψήφισε καὶ ὑπὲρ τοῦ μουσουλμάνου ὑποψηφίου.

Στοὺς πίνακες 1 καὶ 2 δὲν περιλαμβάνονται οἱ μονόπλευρες ἐκλογὲς τοῦ 1935.

2. Σχετικὰ μὲ τὴν κατάταξη τῶν ὑποψηφίων καὶ τῶν συνδυασμῶν

Γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ὑποψηφίους δὲν ὑπάρχουν ἰδιαίτερα προβλήματα ὡς πρὸς τὴν κατάταξή τους στὶς κύριες πολιτικὲς παρατάξεις τῆς περιόδου. Ἐὰς σημειωθεῖ μόνο ὅτι στὴν ἐκλογικὴ δύναμι τῆς βενιζελικῆς παρατάξεως τὸ 1928, συνυπολογίζονται καὶ οἱ ψῆφοι τοῦ ἀνεξάρτητου ὑποψηφίου Πιαλόγλου Ἄριστ. Ἀντίθετα, σημαντικὲς δυσκολίες παρουσιάζει ἡ κατάταξη τῶν μουσουλμάνων ὑποψηφίων, ὅταν λειτουργοῦσε ὁ χωριστὸς ἐκλογικὸς σύλλογος.

Γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1928, ὡς βενιζελικοὶ θεωροῦνται οἱ δύο συνδυασμοὶ ποὺ εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τὸν Χαφοῦζ Ἄλῃ Γκαλήπ (ποὺ ἀποκαλεῖται συνδυασμὸς «Φιλε-

ή αντιβενιζελική παράταξη είχε κατακτήσει την εξουσία. Τότε διαμορφώνεται και η πολιτική ήγεςία της αντιβενιζελικής παράταξης στη μειονότητα, που την άποτελούν ο Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου στην περιοχή της Κομοτηνής και οί Χαμδὴ Μπέης και Μουμτζή Νιαζή στην περιοχή της Ξάνθης. Θὰ ἦταν πάντως τελείως λάθος νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπῆρξε πλήρης ταύτιση ἀντιβενιζελικῶν μὲ «νεωτεριστὲς» καὶ βενιζελικῶν μὲ «παλαιομουσουλμάνους». Γιατὶ ὅπως σημειώθηκε, τὰ ἑλληνικὰ κόμματα ἀπέφυγαν συστηματικὰ νὰ ταυτιστοῦν μὲ πολιτικὰ μορφώματα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μειονότητας καὶ πολὺ περισσότερο νὰ τοποθετηθοῦν ὡς πρὸς τὸ σχίσμα «νεωτεριστὲς» / «παλαιομουσουλμάνοι». Ἄλλὰ καὶ γιατί μία τέτοια ταύτιση ἀντιβενιζελικῶν μὲ «νεωτεριστὲς» δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐκλογικῆς ἐπιρροῆς τῶν διαφόρων κομμάτων.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ἡ συμμαχία, στὰ πλαίσια τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, στὴν Ξάνθη, τοῦ Χαμδὴ Μπέη καὶ τοῦ Μουμτζή Νιαζή, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ «θιασώτης τῶν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων» καὶ ὁ δεῦτερος φανατικὸς «παλαιομουσουλμάνος». Ἡ συμμαχία ἀκριβῶς αὐτὴ ἐπέτρεπε τὸ 1936 στὰ ἀντιβενιζελικὰ κόμματα νὰ κερδίσουν τὸ

λευθέρων) καὶ τὸν Γιουσούφ Σαλήογλου (πού αὐτοαποκαλεῖται «Ἀγροτικὸς») ἐνῶ στὴν κατηγορία «διάφοροι» κατατάσσεται ὁ τρίτος συνδυασμὸς, τὸν ὁποῖο ἡ «*Στατιστικὴ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν τῆς 19.8.1928*» χαρακτηρίζει ὡς ἀνεξάρτητο λαϊκόν.

Γιὰ τὸ 1929 στὴν κατηγορία «διάφοροι» κατατάσσεται ὁ Ταχῆρ Χουσεῖνογλου, πού ἡ «*Στατιστικὴ...*» χαρακτηρίζει ὡς «φιλελεύθερο» ἀλλὰ ἦταν ὑποψήφιος τοῦ «ἀνεξάρτητου λαϊκοῦ συνδυασμοῦ» τὸ 1928, ἐνῶ βενιζελικοὶ θεωροῦνται ὁ ἐκλεγείς Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου, ὁ πρῶν βουλευτὴς τοῦ Κ.Φ. Χασάν Ἄγὰ Ζαδὲ Μουσταφὰ καὶ οἱ ἄλλοι δύο ὑποψήφιοι, πού ἡ «*Στατιστικὴ...*» χαρακτηρίζει ὡς ἀνήκοντες στὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωσι.

Τὸ 1932, ὡς βενιζελικοὶ θεωροῦνται ὁ συνδυασμὸς τοῦ Κ.Φ., μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Γιουσούφ Σαλήογλου καὶ Χασάν Ἄγὰ Ζαδὲ Μουσταφὰ, ἐνῶ στοὺς «διάφορους» κατατάσσεται ἕνας ἀνεξάρτητος συνδυασμὸς (σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πομακικῆς σύνθεσης) μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χαμδὴ Χουσεῖν Φεμχί.

Τέλος γιὰ τὸ 1933, ὡς βενιζελικοὶ θεωροῦνται καὶ οἱ τρεῖς συνδυασμοί, ὁ ἐπίσημος τοῦ «Ἐθνικοῦ Συνασπισμοῦ» μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χαφούζ Ἄλῆ Γκαλήπ, ὁ συνδυασμὸς «Ἀνεξαρτήτων Μουσουλμάνων Θράκης» πού συγκρότησαν οἱ πρῶν συνεργάτες τοῦ Ἄλῆ Γκαλήπ (εἶχαν ἐκλεγεί μαζί του βουλευτὲς τὸ 1928) καὶ ὁ συνδυασμὸς «Ἀνεξαρτήτων Φιλελευθέρων» μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Γιουσούφ Σαλήογλου, βουλευτὴ τοῦ Κ.Φ. τὸ 1932.

Σχετικὰ μὲ τὴν κατάταξη τῶν μουσουλμάνων υποψηφίων καὶ τὸν ὑπολογισμό τῆς δύναμης τῶν κομμάτων στὸν μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ πρβλ. ἐπίσης G. Th. Manogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 245. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι τὰ στοιχεῖα πού παρατίθενται ἐδῶ, διαφέρουν σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ G. Th. M.

σύνολο σχεδόν τῶν ψήφων (γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὸ 86,3%) τῆς ὀρεινῆς πομακικῆς περιοχῆς τῆς Ξάνθης¹⁵ —δηλαδή ἐνὸς τμήματος τῆς μειονότητας ἰδιαίτερα συντηρητικοῦ καὶ πιστοῦ στὸν «παλαιομουσουλμανισμό»— καὶ ὄχι βέβαια ἢ μεταστροφή τῶν Πομάκων πρὸς τὸν κεμαλισμὸ¹⁶, ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ.

Ἡ κυριότερη διαχωριστικὴ τομὴ στὸ ἔσωτερικὸ τῆς μειονότητας τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ἡ διαμάχη μεταξὺ «παλαιομουσουλμάνων» καὶ «νεωτεριστῶν». Ἡ ἐπιρροὴ τῶν παλαιομουσουλμάνων ἐδραζόταν στὸν ἐξαιρετικὰ συντηρητικὸ χαρακτῆρα τοῦ μειονοτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ διέθετε ἐπίσης τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως¹⁷. Ἀντίθετα ὁ κεμαλικὸς «νεωτερισμός», προάγγελος τῆς ἀνάπτυξης τοῦ τουρκικοῦ ἔθνικισμοῦ, χρησιμοποίησε ὡς μοχλὸ τοῦ τὸ ὅπλο τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, μὲ κύριο πεδίο σύγκρουσης τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, ἀλλὰ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ἡ ἀνάπτυξη ἔθνικῆς τουρκικῆς συνείδησης ταυτίστηκε μὲ τὶς κεμαλικὲς μεταρρυθμίσεις, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ διοίκηση ἐμφανιζόταν ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς σαρικοφορίας, τῆς ἀραβικῆς γραφῆς καὶ τῆς αὐστηρῆς τήρησῆς τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Κορανίου.

Στὴν προσπάθεια ἀντιμετώπισης τοῦ κεμαλισμοῦ καὶ ἐνίσχυσης τοῦ «παλαιομουσουλμανισμοῦ» ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση ἐγκατέστησε στὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ χρησιμοποίησε ὀρισμένους Κιρκάσιους ἢ Τούρκους ποὺ εἶχαν συνεργασεῖ μὲ τοὺς Ἑλλήνες στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν Τουρκία, ἀκολουθώντας τὸν ἐλληνικὸ στρατὸ τὸ 1922. Ὁ σημαντικότερος ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ τελευταῖος θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς (σεῖχουλισλάμης) τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας Μουσταφὰ Σάμπρη, ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ξάνθη καὶ συσπείρωσε γύρω του τοὺς μουσουλμάνους ἱερωμένους, ἀποτελώντας βασικὸ μοχλὸ στήριξης καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ «παλαιο-

15. Ἡ ὀρεινὴ πομακικὴ περιοχὴ τῆς Ξάνθης περιλαμβάνει τὶς κοινότητες Ἐχίνος, Θέρμες, Κοτύλη, Μύκη, Σάτρες καὶ Ὠραῖο, ὅλες σχεδὸν ἀμιγῶς πομακικὲς, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένους οἰκισμοὺς (μὲ κέντρο τὸν Τσαλαπετεινὸ) τῆς κοινότητας Σατρῶν, ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ τουρκόφωνους. Σχετικὰ μὲ τοὺς Πομάκους πρβλ. Π. Χιδιρόγλου, *Οἱ Ἑλλήνες Πομάκοι καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὴν Τουρκία*, Ἀθήνα 21989 (ὅπου καὶ ἐκτενεῖς βιβλιογραφικὲς ἀναφορᾶς)· Π. Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Κομοτηνῆ, ἐκδ. ΜΟΚ, 1978 (πρωτοδημοσιεῦτηκε στὸ περιοδικὸ *Ζυγός*, τχ. 25, Μάρτ.-Ἀπρ. 1977)· Π. Παπαχριστοδοῦλου, «Οἱ Πομάκοι», ὁ.π.· Ν. Ξηροτύρης, «Ἀχρίανες καὶ Πομάκοι: Θράκες ἢ Σλάβοι», *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1976, σσ. 333-358· Π. Μυλωνᾶς, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Ἀθήνα, Νέα Σύνορα, 1990· Γ. Μαγκριώτης, *Πομάκοι ἢ Ροδοπαῖοι*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ρῆσος, 1990· V. L. Ménage, «On the ottoman word Ahriyan/Ahiryen», *Archivum Ottomanicum*, τόμ. 1 (1969), σσ. 197-212.

16. Αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ Π. Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης*, ὁ.π., σ. 30 καὶ ἐπαναλαμβάνει, ἔστω καὶ μὲ ἐπιφυλάξεις, ὁ G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ὁ.π., σ. 265.

17. Πρβλ. καὶ Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων 1923-1954», ὁ.π., σ. 66.

μουσουλμανισμού». Ὁ γιὸς καὶ ὁ γαμπρὸς τοῦ Μουσταφᾶ Σάμπρη ἀνέλαβαν ἐξἄλλου τὶς διευθύνσεις τῶν μειονοτικῶν σχολειῶν καὶ ἐξέδωσαν τὶς ἐφημερίδες *Yarin* (Αὔριο) καὶ *Peyam-ı Islam* (Ἰσλαμικὲς εἰδήσεις)¹⁸. Ὅμως, μετὰ τὴν ἐλληνοτουρκικὴ προσέγγιση τοῦ 1930 καὶ ὕστερα ἀπὸ σχετικὸ αἶτημα τοῦ Ἴσμετ Ἴνονου, ὁ Ἑλ. Βενιζέλος δέχτηκε νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν Δυτικὴ Θράκη 150 «ἀνεπιθύμητα» στὴν Τουρκία πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Μουσταφᾶ Σάμπρη ποῦ ἐγκαταστάθηκε στὴν Αἴγυπτο¹⁹. Ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἀπέλαση τοῦ σείχουλισλάμη, παρέμειναν στὴ Δυτικὴ Θράκη ὀρισμένοι φυγάδες ἀπὸ τὴν Τουρκία ποῦ ἀποτελέσαν ἡγετικά στελέχη «παλιομουσουλμανικῶν» ὀργανώσεων (ὅπως π.χ. τοῦ σωματείου «Ἐνωσις Μουσουλμάνων Ἑλλάδος» ποῦ ἰδρύθηκε τὸ 1932). Οἱ σημαντικότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν οἱ Κιρκάσιοι Χαφοῦζ Ἄλη Ρεσατ καὶ Χουσινοῦ Γιουσούφ (ἀρθρογράφος τῶν κυριότερων «παλιομουσουλμανικῶν» ἐφημερίδων τῆς Κομοτηνῆς).

Ἡ ἐπιρροὴ τῶν κεμαλικῶν («νεωτεριστῶν» στὴ Δυτικὴ Θράκη, στὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἦταν ἐξαιρετικὰ περιορισμένη, σχεδὸν μηδαμινή. Ὁ πρῶτος σημαντικὸς προπαγανδιστὴς τοῦ κεμαλικοῦ «νεωτερισμοῦ», καὶ συνακόλουθα τοῦ σύγχρονου τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἦταν ὁ Μεχμέτ Χιλμί — ποῦ ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη τουρκικὴ ἐθνικιστικὴ προπαγάνδα ὡς ὁ παραδεγεγμένος ἀπ' ὄλους ἡγέτης τῶν Τούρκων τῆς Δυτικῆς Θράκης, «ὁ πρῶτος ποῦ ἄναψε τὴ φλόγα τοῦ ἐθνικισμοῦ στοὺς Τούρκους τῆς Δυτικῆς Θράκης»²⁰. Ὁ Μεχμέτ Χιλμί ἐξέδωσε τὸν Μάρτιο τοῦ 1924 τὴν πρώτη τουρκόφωνη ἐφημερίδα στὴν Ξάνθη, τὴν *Yeni Ziya* (Νέο Φῶς) καὶ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1925 ὡς τὸ θάνατό του, τὸ 1931, τὴν *Yeni Adim* (Νέο Βῆμα). Ἐπίσης πρωτοστάτησε γιὰ τὴν ἴδρυση τῶν Ἐνώσεων Τουρκικῆς Νεολαίας, στὴν Ξάνθη καὶ στὴν Κομοτηνῆ²¹.

Ἀπὸ τὴν ὁμάδα ποῦ διαμόρφωσε γύρω του ὁ Μεχμέτ Χιλμί, ἀναδείχθηκε ὁ Ὁσμάν Νουρή (Γιλμάζ), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χιλμί καὶ τὸ κλείσιμο τῆς *Geni Ἀντίμ*, ἴδρυσε μαζί μὲ τὸν Χαμδὴ Μπέη, τὴν ἐφημερίδα *Milliye*, ἀπὸ τὴν ὁποία σύντομα ἀποχώρησε γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴ δική του ἐφημερίδα *Trakya* (Θράκη), ποῦ ὑποστήριζε τὶς θέσεις τοῦ κεμαλισμοῦ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Κομοτηνῆ τὶς θέσεις τοῦ κεμαλισμοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ ὑποστήριξε κυρίως ἡ ἐφημερίδα *Ülkü* (Ἰδανικό), ποῦ ἄρχισε νὰ

18. Πρβλ. καὶ Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σσ. 66 καὶ 152.

19. Πρβλ. καὶ Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 92 κ.εξ.

20. Βλ. Selahattin Yildiz, «Ὁ Μεχμέτ Χιλμί ποῦ ἄναψε τὴ φλόγα τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ ὁ τουρκικὸς τύπος στὴ Δυτικὴ Θράκη», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία*, τ. V-1976, Παράρτημα, σσ. 373-378. Πρβλ. ἐπίσης Κ. Γ. Ἀνδρεάδης, *Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότης τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1956, σσ. 67-76 καὶ Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σσ. 66 καὶ 93.

21. Βλ. Selahattin Yildiz, *δ.π.*

εκδίδεται το 1933 και επαύθη από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου όταν γενικός διοικητής Θράκης είχε αναλάβει ο Εύαγ. Καλαντζής²².

Η επιρροή των «νεωτεριστών» φαίνεται ότι άρχισε να αυξάνεται σημαντικά με την έλληνοτουρκική προσέγγιση του 1930, που είχε ως συνέπεια μία μεγαλύτερη έλευθερία δράσης για τους κεμαλιστές²³.

Η πρώτη σημαντική πάντως εκλογική επιτυχία των «νεωτεριστών» υπήρξε η εκλογή ως γερουσιαστή του Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου στις αναπληρωματικές εκλογές του 1934 με την υποστήριξη της εφημερίδας *Ülkü*²⁴. Οι εκλογές αυτές πραγματοποιήθηκαν ύστερα από το θάνατο του (φανατικού παλαιομουσουλμάνου) Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου, ο οποίος είχε εκλεγεί γερουσιαστής, με το Κόμμα Φιλελευθέρων, το 1929. Η επιτυχία των «νεωτεριστών» ήταν εξάλλου έντονα συμβολική: ο Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου διαδεχόταν τον πρόεδρο της Ένωσης Έλλήνων Μουσουλμάνων, αυτόν που το 1919 είχε εξασφαλίσει την εκλογή Έλληνα προέδρου στο Άνωτερο Διοικητικό Συμβούλιο (Α.Δ.Σ.), την περίοδο της Διασυμμαχικής Κατοχής. Έτσι, η αναπληρωματική γερουσιαστική εκλογή του 1934 άποτελεί σταθμό στην πολιτική ιστορία της μειονότητας κατά το μεσοπόλεμο, γιατί ταυτόχρονα όροθετεί και την άνοδο των «νεωτεριστών» και την μεταστροφή ενός τμήματος της μειονότητας από τον βενιζελισμό στον αντιβενιζελισμό.

Κύρια μορφή δόμησης των πολιτικών σχέσεων στη μειονότητα κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, άποτελοῦσαν πάντως τὰ παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα εξάρτησης και η συγκρότηση προσωπικών πολιτικών κομμάτων. Μορφή πολιτικής οργάνωσης που συμβαδίζει με μία σαφή και έντονη ταξική διαφοροποίηση στον μουσουλμανικό πληθυσμό μεταξύ μίας μικρής μερίδας προυχόντων («άγάδες») και του συνόλου του υπόλοιπου πληθυσμού. Οι προύχοντες διέθεταν πολλαπλούς τρόπους έλέγχου του άγροτικού πληθυσμού, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι άποτελοῦσαν κατά κανόνα και τους τοπικούς πράκτορες των καπνεμπορικών εταιρειών²⁵.

Τις σχέσεις αυτές έλέγχου και χειραγώγησης δέν άπέιλησε καμιά μορφή συνδικαλιστικής ή συνεταιριστικής οργάνωσης του άγροτικού πληθυσμού, αλλά ούτε και το «νεωτεριστικό» κίνημα, η ανάπτυξη του οποίου πραγματοποιήθηκε περισσότερο μέσα από τον προσεταιρισμό όρισμένων προυχόντων παρά έναντίον τους.

22. Βλ. Selahattin Yildiz, ό.π., σ. 377. Πρβλ. και Α. Άλεξανδρής, ό.π., σ. 93.

23. Βλ. G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic...*, ό.π., σ. 244, ο οποίος αναφέρεται σε εκθέσεις του Κ. Στυλιανόπουλου —διευθυντής μειονοτήτων του γραφείου του πρωθυπουργού— προς τον Έλ. Βενιζέλο, 15 Ιανουαρίου 1930, Α.Β., φάκ. 107 και 1 Ιουλίου 1931, Α.Β., φάκ. 251.

24. Πρβλ. και Selahattin Yildiz, ό.π., σ. 377.

25. Βλ. Φ. Άλτσιτζόγλου, *Οί γιακάδες και ό κάμπος της Ξάνθης*, Άθήνα, έκδ. ΑΤΕ, 1941, σσ. 103-104.

Τὰ διάφορα προσωποπαγή πολιτικά μορφώματα πού διαμορφώθηκαν στη μειονότητα ταυτίστηκαν, τὸ καθένα, μὲ κάποιο ἑλληνικὸ πολιτικὸ κόμμα, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι σαφεῖς οἱ σχέσεις πολιτικῆς συγγένειας πού τὰ ἐνώνουν. Ἔτσι στὴν περιοχή τῆς Κομοτηνῆς, ὅπως διαφαίνεται καθαρά ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ ἀποτέλεσμα, οἱ πολιτικὲς συσπειρώσεις πραγματοποιοῦνται γύρω ἀπὸ τρία κεντρικὰ πρόσωπα: τὸν Χαφοῦζ Ἀλῆ Γκαλήπ, τὸν Χατήπ Γιουσοῦφ Σαλήογλου καὶ τὸν Χασάν Ἀγά. Ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἀντιπροσώπευε στὸ τέλος τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἓνα πολιτικὸ κόμμα — ἀντίστοιχα: τὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωση τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου, τὸ Λαϊκὸ Κόμμα καὶ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.

Σὲ ὀρισμένες πάντως στιγμές, ὅπως κατ' ἐξοχὴν στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1933, ἡ συγκρότηση τῶν «προσωποπαγῶν» κομμάτων φαίνεται νὰ συμβαδίζει καὶ μὲ τὴ διαμόρφωση, μὲ ἄρκετὰ ἀσαφῆ βεβαίως ὄρια, τριῶν πολιτικῶν παρατάξεων στὴ μειονότητα:

- α) τῶν «νεωτεριστῶν», μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χατήπ Γιουσοῦφ Σαλήογλου,
- β) τῶν «μετριοπαθῶν παλαιομουσουλμάνων», μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Χαφοῦζ Ἀλῆ Γκαλήπ καὶ Χασάν Ἀγά, οἱ ὅποιοι ἂν καὶ φεσοφοροῦντες ἀποδέχονταν ὀρισμένες κεμαλικὲς μεταρρυθμίσεις,
- γ) τῶν «φανατικῶν ἀντικεμαλικῶν καὶ παλαιομουσουλμάνων» μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀλῆ Ριζᾶ Ἀχμέτογλου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιοχή τῆς Ξάνθης, ἡ δόμηση τῶν πολιτικῶν σχηματισμῶν δείχνει νὰ ἀκολουθεῖ ἐκεῖ, μὲ μεγάλη πιστότητα, τὴ διαφοροποίηση μεταξὺ τουρκόφωνων καὶ Πομάκων. Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ γίνεται ιδιαίτερα σαφῆς τὸ 1932, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους δύο ἀμιγεῖς, ἢ σχεδὸν ἀμιγεῖς, πομακικοὶ συνδυασμοὶ —πρῶτον ὁ ἀνεξάρτητος συνδυασμὸς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χαμιδὴ Μπέη, καὶ δεῦτερον ὁ συνδυασμὸς τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1932 (στὰ πλαίσια τοῦ χωριστοῦ «ἐκλογικοῦ συλλόγου Μουσουλμάνων Θράκης») ἐμφανίζουν τοὺς τουρκόφωνους καὶ τοὺς Πομάκους τῆς Ξάνθης ὡς δύο τελείως ξένα μεταξὺ τους σύνολα: οἱ Πομάκοι ὑποψήφιοι συγκέντρωσαν τὸ 72,2% τῶν ψήφων στὴν πομακικὴ περιοχή τῆς Ξάνθης καὶ μόνο 20,7% στὴν πόλη τῆς Ξάνθης καὶ στὰ τουρκόφωνα χωριά, ἐνῶ ἀντίθετα, οἱ τουρκόφωνοι ὑποψήφιοι συγκέντρωσαν στὴν πομακικὴ περιοχή τὸ 22,5% τῶν ψήφων, ἐνῶ στὴν πόλη τῆς Ξάνθης καὶ στὰ τουρκόφωνα χωριά συγκέντρωσαν τὸ 67,1%.

Τὰ προσωπικὰ πελατειακὰ δίκτυα κάλυπταν τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, ἀφήνοντας ἐλάχιστο χῶρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ΚΚΕ, ἡ ἐπιρροή τοῦ ὁποῦοιου στὴ μειονότητα παρέμεινε σὲ ἐξαιρετικὰ χαμηλὰ ἐπίπεδα, παρ' ὅλη τὴ δύναμη πού διέθετε στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς (πρβλ. πίνακες 1 καὶ 2). Ἡ ἐπιρροή τοῦ ΚΚΕ τόσο στὴ μειονότητα ὅσο καὶ στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ ἀφοροῦσε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὸ καπνεργατικὸ στοιχεῖο, ὅπου τὸ ΚΚΕ διέθετε ἡγεμονικὴ παρουσία, συγκεντρωμένη στὶς δύο πόλεις (Ξάνθη, Κομοτηνὴ) καθὼς καί, ὅσον ἀφορᾷ τὸν

χριστιανικό πληθυσμό, στις δύο καπνεργατικές κωμοπόλεις της περιοχής —Τασμος και Κιμμέρια—, παλιά κεφαλοχώρια χριστιανών μικροϊδιοκτητών.

Πάντως τὸν κύριο ὄγκο τῆς δύναμης τοῦ ΚΚΕ (πάνω ἀπὸ τὸ μισό και σχεδὸν τὰ 2/3), τόσο στὸν χριστιανικό ὅσο και στὸν μουσουλμανικό πληθυσμό, ἀποτελοῦσε ἡ ἐκλογικὴ του βάση στὴν πόλη τῆς Ξάνθης. Τὰ ποσοστά πὸς συγκέντρωση τὸ ΚΚΕ στὴ δεκαετία τοῦ '30 στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς πόλης τῆς Ξάνθης (17,8% τὸ 1932 καὶ 19,1% τὸ 1933) θὰ παραμείνουν ἀνεπανάληπτα γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ ἀριστερά.

3. Ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδος: 1945-1955

Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὴ Βουλγαρικὴ Κατοχή²⁶, μία νέα πολιτικὴ ἡγεσία ἀναδείχτηκε στὴ μειονότητα. Ἡ ἡγεσία αὐτὴ προερχόταν ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες δυνάμεις τῆς «νεωτεριστικῆς» παράταξης καὶ ἐπικράτησε σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα πολιτικῆς ἐκπροσώπησης, τόσο στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς ὅσο καὶ στὶς ἐκλογὲς γιὰ τὶς Διαχειριστικὲς Ἐπιτροπὲς Μουσουλμανικῆς Περιουσίας (ΔΕΜΠ) —θεσμὸ πὸς οἱ μουσουλμάνοι ἐξομοίωσαν καὶ ὀνόμαζαν «μουσουλμανικὴ κοινότητα»²⁷.

Ἡ πρώτη μεταπελευθερωτικὰ σημαντικὴ ἐπιτυχία τῶν «νεωτεριστῶν» ἦταν ἡ ἐπικράτησή τους στὶς ἐκλογὲς αἰρετῶν διοικήσεων γιὰ τὶς ΔΕΜΠ, πὸς πραγματοποιήθηκαν, γιὰ πρώτη φορὰ, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ΕΑΜοκρατίας²⁸. Ἐκλέχθηκαν στὴν Ξάνθη ὁ Ὄσμάν Νουρή καὶ στὴν Κομοτηνὴ ἡ συμμαχία τῶν Χαφουζῶ Ἀλῆ Γκαλήπ καὶ Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου. Αὐτὲς οἱ διοικήσεις, ἔχοντας τὴν ὑποστήριξη τοῦ Κόμματος Φιλελευθέρων

26. Γιὰ τὴν περίοδο τῆς Βουλγαρικῆς Κατοχῆς δὲν στάθηκε δυνατὸν νὰ ἐντοπιστοῦν οὔτε ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴ μειονότητα. Πρόκειται, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις, γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ περίοδο στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας σημειώθηκαν ριζικὲς ἀνακατατάξεις στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς μειονότητας. Πρέπει ἐξάλλου νὰ σημειωθεῖ ὅτι, λόγω τῆς προσάρτησης τῆς περιοχῆς Ξάνθης-Ροδόπης στὴ Βουλγαρία κατὰ τὴν τριετία 1941-44, εἶχε, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀτονήσει ὁ χαρακτήρας ἀμοιβαιότητας καὶ ἰσορροπίας πὸς διακρίνει τὶς ρυθμίσεις τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης στὸ κρίσιμο ζήτημα τῶν μειονοτήτων. Γεγονὸς πὸς ἐκμεταλλεύτηκε ἀμέσως ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση, υἱοθετώντας κατασταλτικὰ μέτρα σὲ βάρος τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης. Γιὰ τὰ μέτρα αὐτὰ βλ. Α. Ἀλεξανδρῆς, «Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο...», ὁ.π., σ. 104 κ.ἑξ.

27. Ἀναλυτικὴ πραγμάτευση τοῦ θέματος τῶν ΔΕΜΠ ἀπὸ φιλοτουρκικὴ πλευρὰ, ὑπάρχει σὲ σειρὰ ἄρθρων μὲ τίτλο «Ἡ Γ.Δ. Θράκης καὶ οἱ μουσουλμανικὲς κοινότητες» στὴν ἐφημερίδα *Trakya*, ἀρ. φ. 465-472, 12.2-9.4.1951.

28. Ἔως τότε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση εἶχε ἀποφύγει νὰ ἐνεργοποιήσει τὶς σχετικὲς διατάξεις τοῦ νόμου 2345/1920, οἱ ὁποῖες προέβλεπαν τὴν ἄμεση ἐκλογὴ τῶν Δ.Σ. τῶν ΔΕΜΠ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1

Βουλευτικές εκλογές 31.3.1946: Μουσουλμανική ψήφος

"Έγκυρα	Χαμένη Χουστίν	Μουτζή Νιαζί	Όττανλί	Άχμέτ Άλή Ριά	Έθνική Πολιτική Ένωσις (ΕΠΕ)	Όσμαν Νουρή	Χαρή Καράλ	Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ)	Όστνέρ	Φακ Έγκτιν	Zepār Zade	Έθνικό Άγροτικό Κόμμα (ΕΑΚ)	Ζεϊνέκ Χουστίν	Σαλήμ Γιακούρ
2535	624	22	515	87	266	181	160	1643	1540	1464	7	2	1	1
5072	1289	158	1020	442	735	534	628	3016	2865	2419	47	30	5	10
3388	578	31	446	60	466	390	413	2332	2232	2072	—	12	3	1
10995	2491	211	1981	589	1467	1105	1201	6991	6637	5955	54	44	9	12
1248	461	342	297	15	410	384	4	91	59	51	70	286	128	242
6170	2854	2166	1525	183	761	708	35	604	479	444	487	1941	1273	966
7418	3315	2508	1822	198	1171	1092	39	695	538	495	557	2227	1401	1208
18413	5806	2719	1898	2079	2638	2197	1240	7686	7175	6450	611	2271	1410	1220

Σύνολο Ν. Ροδόπης

Σύνολο Ν. Ξάνθης

Γενικό Σύνολο

Δήμος Ξάνθης

Κοινότητες Έπαρχίας Ξάνθης

Κοινότητες Έπαρχίας Κομοτηνής

Κοινότητες Έπαρχίας Σαππών

Δήμος Κομοτηνής

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

Βουλευτικές εκλογές 5.3.1950: Μουσουλμανική ψήφος

Έγκυρα	Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.)	Ούστενερ	Φετχ' Ούλου	Όσμαν Νουρη	Παράταξις 'Αγροτών 'Εργαζομένων (ΠΑΕ)	Ζεμίτεκ Χουστίν	Λαϊκό Κόμμα (Λ.Κ.)	Φεχμ' Ουμλ'η	Χαχίμ Χουστίν	ΕΠΕΚ	Άλη Ριζά	Κόμμα Γ. Παπανδρέου (ΔΣΚ)	Πολιτική 'Ανεξάρτητος Παράταξις (ΠΑΠ)	Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.)	Διάφοροι
2453	1441	986	359	150	4	531	511	57	290	97	60	105	5	3	121
5181	2666	1989	792	642	50	939	887	26	641	427	127	209	52	35	119
3369	2091	1642	536	264	4	648	586	35	194	93	48	195	2	7	69
11003	6198	4617	1687	1056	58	2118	1984	118	1125	617	235	509	59	45	309
1971	390	17	341	477	414	428	27	362	14	160	43	76	353	29	50
5082	1449	39	1164	1396	1240	671	16	574	3	117	4	237	877	85	250
7053	1839	56	1505	1873	1654	1099	43	936	17	277	47	313	1230	114	300
18056	8037	4673	3192	2929	1712	3217	2027	1054	1142	894	282	822	1289	159	609

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Βουλευτικές εκλογές 9.9.1951: Μουσουλμανική ψήφος

Έγκυρα ΕΠΕΚ	Πασάγλου	Χαρούζ Χουσεΐν	Μεζμέτογλου	Χαϊρουλά	Συναγεριμός 'Αγροτών 'Εργαζομένων (ΣΑΕ)	Ζεϊντέκ Χουσεΐν	Σάλημ Τιακούμ	Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.)	Ουστέρν	Λαϊκό Κόμμα (Λ.Κ.)	Χαϊρή Χουσεΐν	Όττιανή	'Ελληνικός Συναγεριμός (Ε.Σ.)	Χαϊτρογλου	Τζιτάρ Μεζμέτ	ΕΔΑ	ΕΛΔ	
2235	474	279	338	1	29	1	—	Δήμος Κομοτηνής 1004	780	567	7	498	148	136	—	4	9	
4531	1227	973	560	60	599	60	28	Κοινότητες 'Επαρχίας Κομοτηνής 1547	1021	737	19	533	392	298	34	25	4	
3535	869	773	619	6	321	6	3	'Επαρχία Σαππών	961	645	33	546	401	364	19	—	1	
10301	2570	2025	1517	67	949	67	31	Σύνολο Ν. Ροδόπης 3849	2762	1949	59	1577	941	798	53	29	14	
1166	99	2	3	393	450	393	327	Δήμος Ξάνθης 151	7	120	384	21	67	4	13	13	12	
6529	262	3	2	1907	2187	1907	769	Κοινότητες 'Επαρχίας Ξάνθης 943	146	589	2336	1995	56	770	23	583	7	14
7695	361	5	5	2300	2637	2300	1096	Σύνολο Ν. Ξάνθης 1094	153	709	2720	2333	77	837	27	596	20	26
17996	2931	2030	1522	3586	3586	2367	1127	Γενικό Σύνολο 4943	2915	1858	4669	2392	1654	1778	825	649	49	40

Σημείωση στους πίνακες 3.1, 3.2, και 3.3

Για τον ύπολογισμό της μουσουλμανικής ψήφου στις εκλογές στις 31.3.1946 (πίνακας 3.1), στις 5.3.1950 (πίνακας 3.2) και στις 9.9.1951 (πίνακας 3.3), εκτός από τα άμειλη μουσουλμανικά εκλογικά τμήματα έχουν συνυπολογιστεί και κατά πλειοψηφία μουσουλμανικά τμήματα της Γρατινής (έπαρχία Κομοτηνής) και Κροβύλης (έπαρχία Σαππών).

παρέμειναν στις ΔΕΜΠ έως τις βουλευτικές εκλογές του 1946 (μ' ένα μικρό διάλειμμα στα τέλη του 1945 για την Ξάνθη).

Η υπεροχή της «νεωτεριστικής» παράταξης επικυρώθηκε όμως με τρόπο άδιαμφισβήτητο στις βουλευτικές εκλογές του 1946, οι οποίες φανέρωναν την τεράστια απόσταση που είχε διανυθεί από την περίοδο του μεσοπολέμου. Κύριοι εκπρόσωποι και εκφραστές των «νεωτεριστών» αναδείχθηκαν ο Όσμάν Ούστενέρ, πρόεδρος της Ένωσης Τουρκικής Νεολαίας, στην περιοχή της Κομοτηνής και ο Όσμάν Νουρή στην περιοχή της Ξάνθης (βλ. πίνακα 3.1).

Σε σχέση με τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, η «νεωτεριστική» ήγεςία της μειονότητας ταυτίστηκε κυρίως με το Κόμμα Φιλελευθέρων και μία μερίδα της με το έφημερο Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων, ενώ το Λαϊκό Κόμμα επεδίωξε να διατηρήσει μία ισορροπία μεταξύ «παλαιομουσουλμάτων» και «νεωτεριστών».

Οι «νεωτεριστές» κατόρθωσαν όχι μόνο να μονοπωλήσουν την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της μειονότητας, αλλά επίσης να περιθωριοποιηθούν, σχεδόν έντελως, τους εκπροσώπους της «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας, δηλαδή τον Μουμτζή Νιαζή στην Ξάνθη και τον Άλη Ριζά Άχμέτογλου στην Κομοτηνή, οι οποίοι περιορίστηκαν, και οι δύο μαζί, σ' ένα 15% των ψήφων (βλ. πίνακα 3.1).

Ένα άντιφατικό, εκ πρώτης όψεως, φαινόμενο, είναι ότι οι εκπρόσωποι της «νεωτεριστικής» παράταξης κυριάρχησαν απόλυτως στην περιοχή της Κομοτηνής, την πιο παραδοσιακή και συντηρητική περιοχή, όπου η πλειοψηφία του μειονοτικού πληθυσμού παρέμενε προσηλωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, όχι όμως και στην περιοχή της Ξάνθης.

Μία υπόθεση, που θα μπορούσε να ερμηνεύσει το φαινόμενο αυτό είναι ότι στην περιοχή της Κομοτηνής η ανάδειξη της νέας «νεωτεριστικής» ήγεςίας έγινε χωρίς αντιπαράθεση με τους εκπροσώπους της «παλαιομουσουλμανικής» παράταξης. Αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο, μιὰ ειρηνική «μεταβίβαση εξουσίας» πρὸς τὴ νεότερη γενιά — ο Όσμάν Ούστενέρ ήταν 32 ετών όταν πρωτοεκλέχθηκε το 1946, ενώ ο κύριος εκπρόσωπος του Λαϊκού Κόμματος, ο Φεχμπί Ότμανλή, επίσης «νεωτεριστής», ήταν 35 ετών. Τη διαδικασία της ειρηνικής αυτής μετάβασης από μία εκπροσώπηση σε άλλη εκφράζει η προσχώρηση του Χαφούζ Άλη Γκαλήπ στους «νεωτεριστές» και συμβολίζει, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, ο Φαϊκ Ένγκίν, τον οποίο επέλεξε για συνυποψήφιό του το 1946 ο Όσμάν Ούστενέρ (συνεργάστηκαν και εκλέχθηκαν και οι δύο με μεγάλη ευκολία). Ο Φαϊκ Ένγκίν ήταν γιός του τέως μουφτή της Κομοτηνής και ταυτόχρονα δάσκαλος ενοικιαζόμενος πρὸς τὸν «νεωτερισμό». Ο γιός του, Οκτάι Ένγκίν, τοποθετώντας το 1955 τὴ βόμβα στὸ σπίτι τοῦ Κεμάλ στὴ Θεσσαλονίκη, πρόσφερε τὸ ἔναυσμα καὶ τὸ πρόσημα γιὰ τοὺς βανδαλισμοὺς τῆς Κωνσταντινούπολης²⁹.

29. Πρβλ. Δ. Μιχαλόπουλος, *Ἑλλάδα καὶ Τουρκία 1950-1959. Ἡ χαμένη προσέγγιση*,

Στήν Ξάνθη, αντίθετα, ή «νεωτεριστική» μερίδα είχε νά αντιμετώπισει ένα σοβαρό μειονέκτημα, ότι δηλαδή δέν διέθετε καμιά πρόσβαση στόν πομακικό πληθυσμό, ό όποιος έπηρεαζόταν από τήν «παλαιομουσουλμανική» παράταξη και χειραγωγείτο μέσω δύο βασικών κυκλωμάτων έλέγχου: τού καπνεμπορίου, πού εκπροσωπούσε ό Χαμηδή Μπέης, και τών γεωργικών συνεταιρισμών, πού εκπροσωπούσε ό Ζεϊμπέκ Χουσεϊν (ύποψήφιος τού 'Αγροτικού Κόμματος). Και τό κυριότερο: ό πομακικός πληθυσμός παρέμεινε άσστηρά προσδεδεμένος στους δικούς του εκπροσώπους. 'Ετσι, στίς εκλογές τού 1946 οι δύο Πομάκοι ύποψήφιοι συγκέντρωσαν στήν πομακική περιοχή τό 68,4% τών ψήφων, ένώ οι τουρκογενούς και «νεωτεριστικής» σύνθεσης συνδυασμοί τού Κόμματος Φιλελευθέρων και τής 'Εθνικής Πολιτικής 'Ενωσης περιορίστηκαν σ' ένα 15% τών ψήφων.

'Επιπλέον, στήν περιοχή τής Ξάνθης ή βασική διάσταση τής πολιτικής άντιπαράθεσης δέν φαίνεται νά ήταν γενικά μεταξύ «νεωτεριστών» και «παλαιομουσουλμάνων», αλλά μεταξύ τής παραδοσιακής πολιτικής ήγεσίας, πού άντιπροσώπευε τό δίδυμο Χαμηδή Μπέη (νεωτεριστής) - Μουμτζή Νιατζή (παλαιομουσουλμάνος), και τής «προοδευτικής» εκδοχής τού «νεωτερισμού» πού εκπροσωπούσε ό 'Οσμάν Νουρή. 'Η άντιπαράθεση αύτή προσλάμβανε μιá ταξική διάσταση, κυρίως στήν πόλη τής Ξάνθης, αλλά και στόν κάμπο, στό μέτρο πού ή παράταξη τού 'Οσμάν Νουρή θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί ώς τό «κόμμα τών φτωχών» (ειδικότερα στήν πόλη τής Ξάνθης ό 'Οσμάν Νουρή φαίνεται ότι άπορρόφησε τήν καπνεργατική έπιρροή πού διέθετε προπολεμικά τό ΚΚΕ), ένώ ό Χαμηδή Μπέης εκπροσωπούσε τό «κόμμα τών πλουσίων». 'Ετσι, ή εκλογή τού 'Οσμάν Νουρή τό 1946, αλλά και ή έπανεκλογή του τό 1950 και τό 1951, δέν ύπήρξε άποτέλεσμα τής ύπεροχής του έναντι τών τοπικών αντίπαλων του, αλλά εκλογικών συγκυριών και κυρίως τών επιπλέον ψήφων πού συγκέντρωνε στήν περιοχή Κομοτηνής, λόγω συγγενείας μέ τόν Χαφούζ 'Αλή Γκαλήπ και τής ύποστηρίξης του από τούς «νεωτεριστές».

Τήν ύπεροχή τους οι «νεωτεριστές» έπιβεβαίωσαν και στίς έπόμενες εκλογικές άναμετρήσεις, τού 1950 και 1951, όπου συγκέντρωσαν τή μεγάλη πλειοψηφία τών ψήφων και μονοπόλησαν τήν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση τής μειονότητας (βλ. πίνακες 3.2 και 3.3). 'Επίσης κέρδισαν, μέ άνεση, τόσο στήν Ξάνθη όσο και στήν Κομοτηνή στίς πρώτες έπίσημες εκλογές για τίς ΔΕΜΠ, πού πραγματοποιήθηκαν στίς 22.1.1950 (βλ. πίνακα 4)³⁰. Τά ση-

³⁰ 'Αθήνα, Ροές, 1989, σ. 79 και Συμεών Σολταριδής (Μέγας Ρευμιώτης), *'Η συρρίκνωση τού έλληνισμού, Κομοτηνή 1984*, σσ. 26-28.

30. 'Η ένεργοποίηση τών διατάξεων τού νόμου 2345/1920 για τήν άμεση εκλογή τών Δ.Σ. τών ΔΕΜΠ έγινε μέ τό ΒΔ τής 29.7.1949. Για τήν εκλογή τών Δ.Σ. τών ΔΕΜΠ Ξάνθης και Κομοτηνής άποφασίστηκε νά ψηφίσουν μόνο οι μουσουλμάνοι δημότες τών δύο πόλεων — και έφαρμόστηκαν κατ' άναλογία οι διατάξεις περί δημοτικών εκλογών— ώστε νά μήν άποκτήσουν οι ΔΕΜΠ ύπέμετρη πολιτική ισχύ. 'Η θητεία τών Δ.Σ. τών ΔΕΜΠ προβλεπόταν τριετής.

μαντικά όμως ποσοστά ψήφων που συγκέντρωσε στις εκλογές των ΔΕΜΠ ή «παλαιομουσουλμανική» παράταξη —ιδιαίτερα στην πόλη της Κομοτηνής και με δεδομένη την όπωσδήποτε μεγαλύτερη έπιρροή που διέθετε στην ύπαιθρο— φανέρωναν τόν εύθραυστο χαρακτήρα της «νεωτεριστικής» πρωτοκαθεδρίας.

Σε σχέση με τὰ ἑλληνικά πολιτικά κόμματα, ἡ νέα καὶ «νεωτεριστική» ἡγεσία τῆς μειονότητας ταυτίστηκε κυρίως με τὸ Κόμμα Φιλελευθέρων καὶ τὴν τοπική του ἡγεσία (Ἄν. Μπακάλμπασης, Ἐμμ. Μαρινάκης), σὲ μιὰ ἐποχὴ που εἶχε σημαντικότερα συρρικνωθεῖ ἢ προπολεμικά ἰσχυρότατη ἐκλογικὴ ἐπιρροή τοῦ Κ.Φ. στὸν χριστιανικὸ πλῆθυσμὸ τῆς περιοχῆς. Παρουσιάστηκε λοιπὸν τὸ ἰδιόμορφο φαινόμενο, ἢ προοδευτικὴ μερίδα τοῦ χριστιανικοῦ πλῆθους νὰ ἐκφράζεται, κατὰ κύριο λόγο, ἀπὸ τὴν ΕΠΕΚ, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιρροή στὴ μειονότητα ἦταν περιορισμένη σ' ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ φανατικῶν «παλαιομουσουλμάνων», ἐνῶ τὸ μειονοτικὸ στοιχεῖο ἀπέτελεσε τὴν κύρια ἐκλογικὴ βάση τοῦ Κόμματος Φιλελευθέρων ἀπὸ τὸ 1946 ἕως τὸ 1951 καὶ μονοπώλησε τὴν κοινοβουλευτικὴ του ἐκπροσώπηση στὶς ἐκλογές τοῦ 1950 καὶ τοῦ 1951 (με τὸν Ὄσμὰν Οὔστενερ καὶ τὸν Ὄσμὰν Νουρή). Οἱ πολιτικοὶ «προστάτες» —ἡ τοπικὴ χριστιανικὴ ἡγεσία τοῦ Κ.Φ.— ἐμφανίστηκαν ἔτσι νὰ διαθέτουν μικρότερη ἐκλογικὴ ἐπιρροή ἀπὸ τοὺς «προστατευομένους» τους, με ἀποτέλεσμα τὴ διάρρηξη τῶν μεταξὺ τους σχέσεων τὸ 1952, (ὅταν στὴν Ξάνθη ὁ Ὄσμὰν Νουρή προσχωρεῖ στὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμὸ ἐνῶ ἀποκλείεται ὁ Μπακάλμπασης καὶ στὴν Κομοτηνὴ ὁ Ὄσμὰν Οὔστενερ παραμένει στὸ Κόμμα Φιλελευθέρων, ἐνῶ προσχωρεῖ στὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμὸ ὁ Μαρινάκης).

Ἡ διάρρηξη αὐτῆ τῶν σχέσεων μεταξὺ «προστατῶν» καὶ «προστατευομένων», λειτούργησε καθοριστικὰ γιὰ τὴν πλήρη ἀναδόμηση τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἐνα ἀντίστοιχο φαινόμενο παρουσιάστηκε ἐξάλλου καὶ στὰ κόμματα που ἐκπροσωποῦσαν καὶ συνέχιζαν τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη. Τὸ μειονοτικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε τὸν κύριο ὄγκο τῆς ἐκλογικῆς βάσης τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, τὴ στιγμὴ που ἡ τοπικὴ του ἡγεσία — Ἄντ. Παπαδημιος, Θωμ. Διακουμόπουλος, Χρ. Κοψιδᾶς— ἐβλεπε τὴν ἐπιρροή της νὰ συρρικνώνεται δραστικὰ καὶ ἔτσι οἱ μουσουλμάνοι μονοπώλησαν τὴν κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος στὶς ἐκλογές τοῦ 1950 (με τὸν Φεχμὴ Ὄτμανλή) καὶ τοῦ 1951 (με τὸν Χαμῆ Μπέη). Ἀντίθετα, ἡ ἀνανέωση καὶ ἀναδόμηση τῆς συντηρητικῆς παράταξης πραγματοποιήθηκε μέσω τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ, ὁ κύριος ὄγκος τῆς ἐκλογικῆς βάσης τοῦ ὁποῖο βρισκόταν ἀρχικὰ ἐντοπισμένος στὸν χριστιανικὸ πλῆθυσμὸ.

Μετὰ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1950, ἐκλογές γιὰ τὶς ΔΕΜΠ ἔγιναν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1953, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1957, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1961 καὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1964. Ὡς ἐκλογικὸ σύστημα ἐφαρμοζόταν τὸ πλειοψηφικὸ, ἐκτός ἀπὸ τὶς ἐκλογές τοῦ 1964, ὅποτε ἐφαρμόστηκε ἡ ἀναλογικὴ.

ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΟΝ

Ἐκλογῆς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιουσίας τῆς
Μεταλλευματικῆς Κοινότητος Κομοτηνῆς

Τ Α Κ Τ Ι Κ Ο Ι

- υ ἈΛΗ ΡΖΟ ἈΧΜΕΤ ὄγλου
- υ ἈΛΗ ὄγλου Χαρουζ Χουσεΐν
- υ ἈΜΕΤ ὄγλου ΜΕΧΜΕΤ
- υ Γιουσοφ ὄγλου Κιαμλ
- X* Ἰουραήλ Ντικεήλ Μολλά Ἀμέτ Μολα Ἄμ
- υ Γιουσοφ ὄγλου Μιρμιν
- υ ΜΕΜΕΤ ὄγλου Σουλεϊμάν
- υ ΜΕΜΕΤ ὄγλου Γκιοδρ
- υ Μουμιν ὄγλου Μουσταφά
- υ Χατζή Χουσεΐν ὄγλου Γιουσοφ
- υ ΦΕΤΑ ὄγλου Ἀχμέτ
- υ ΧΑΛΛΑ ὄγλου ἈΛΗ

ΑΝΑΠΗΡΩΜΑΤΙΚΟΙ

- υ Μολλά Ἰμπραήμ ὄγλ. Μουσταφά

ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΟΝ

Ἐκλογῆς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιουσίας τῆς
Μεταλλευματικῆς Κοινότητος Κομοτηνῆς

Τ Α Κ Τ Ι Κ Ο Ι

- υ 1) Σαδίκ ὄγλου Χουσεΐν
- υ 2) Χατζή ἔχμέτ Κιαμλ
- υ 3) Χατζή ἄμμέτ Χουσεΐν
- υ 4) Χατζή Ἰμπραήμ Μεχμέτ
- υ 5) Μουσταφά ὄγλου Χουσεΐν
- υ 6) Μεχμέτ ὄγλου Ἰμπραήμ
- υ 7) Ἰμπραήμ ὄγλου Ὀμρέ
- υ 8) Χουσεΐν ὄγλ. ἔχμέτ Τουρφέλ
- υ 9) Ἰσμαήλ ὄγλου Ὀσμάν
- υ Μολλά ἔχμέτ ὄγλου Ἀχμέτ
- υ 11) Μεχμέτ ὄγλου ἈΛΗ Ἀνταλή
- υ 12) Κιαζήμ ὄγλου Τζεμάλ

ΑΝΑΠΗΡΩΜΑΤΙΚΟΙ

- υ 1) Ἀλή ὄρμάν Χουσεΐν Νιρζέ
- υ 2) Χουσεΐν ὄγλου Ὀσμάν

Φωτοτυπία δύο ψηφοδέλιων, τὸν «νεωτερικτῶν» καὶ τὸν «παλαιουσοσιμάνων», ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἐκλογὴ τῆς 22.1.1950 γιὰ τὴν ΔΕΜΠ Κομοτηνῆς: οἱ «παλαιουσοσιμάνοι» χρησιμοποιοῦν γιὰ τὰ ὀνόματά τους τὴν ἀραβικὴ γραφὴ ἐνῶ οἱ «νεωτερικτῆς» τὴν Λατινικτῆ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Έκλογές για τις ΔΕΜΠ της 22ας Ίανουαρίου 1950**I. Ξάνθη*

Ψήφισαν 745

«Νεωτεριστές» (με επικεφαλής τους Ίμπραήμ και Μουζαφέρ Μπέηδες)	427	(57,3%)
«Παλαιομουσουλμάνοι» (με επικεφαλής τόν Μουμτζή Νιαζή, εξερχόμενο πρόεδρο ΔΕΜΠ)	243	(32,6%)
«Άνεξάρτητοι»	85	(11,4%)

II. Κομοτηνή

Ψήφισαν 1.771

«Νεωτεριστές» (με επικεφαλής τόν Κιαμήλ Χατζή Άχμέτογλου)	1058	(59,7%)
«Παλαιομουσουλμάνοι» (με επικεφαλής τόν Άλή Ριζά Άχμέτογλου)	713	(40,3%)

Πηγή: *Trakya*, άρ. φ. 423, 23.1.1950.

Η περίοδος, επομένως, από την Άπελευθέρωση έως τó 1952, χαρακτηρίζεται από μία έντονη τάση πολιτισμικού-κοινοτικού προσδιορισμού τής εκλογικής βάσης τών κομμάτων — με τó μειονοτικό στοιχείο προσδεδεμένο στα καταρρέοντα παραδοσιακά κόμματα, ενώ τó χριστιανικό άποδεσμεύεται από τήν προηγούμενη πολιτική του έκπροσώπηση και στηρίζει τς άνανεωτικές προσπάθειες τής ΕΠΕΚ, τού Συναγερμού Άγροτών και Έργαζομένων (ΣΑΕ, ύπό τήν ήγεσία τού Άλέξ. Μπαλτατζή) και τού Έλληνικού Συναγερμού (βλ. πίνακα 5). Η διαφοροποίηση αυτή στην εκλογική συμπεριφορά μεταξύ χριστιανικού και μουσουλμανικού στοιχείου εξηγεί και τή σταδιακή άποδυνάμωση τών σχέσεων «προστατών» και «προστατευομένων», μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων πολιτευτών, πού όδήγησε στη διάρρηξη τος τó 1952 και στη ριζική άλλαγή τού πολιτικού τοπίου.

Στήν περιοχή τής Ξάνθης ή άλλαγή τού πολιτικού τοπίου πραγματοποιήθηκε με τήν προσχώρηση τού Όσμάν Νουρή, τόν Αύγουστο τού 1952, στόν Έλληνικό Συναγερμό πού προκάλεσε, έξ άντανακλάσεως, τή συνεργασία τού Χαμηδ ή Μπέη με τούς άγροτικούς τού ΣΑΕ³¹. Η επικράτηση τού Έλληνικού Συναγερμού στις εκλογές τής 16ης Νοεμβρίου 1952 έξασφάλισε τήν

31. Η μετατόπιση αυτή τού Όσμάν Νουρή, μαζί με τς μετατοπίσεις και τεσσάρων άκόμη βουλευτών τής κεντρίας κυβερνητικής πλειοψηφίας, όδήγησαν στην πρόωση διάλυση τής Βουλής και στη διεξαγωγή τών εκλογών τού 1952, πού έφεραν στην έξουσία τόν Έλληνικό Συναγερμό.

επανεκλογή του Όσμάν Νουρή, αν και με βάση τα εκλογικά δεδομένα ή ριζική μεταστροφή που σημειώθηκε στην περιοχή της Ξάνθης στις εκλογές αυτές παραμένει ανεξήγητη. Πράγματι ο Έλληνικός Συναγερμός, με μόνο μουσουλμάνο υποψήφιο τον Όσμάν Νουρή, υπερίσχυσε, με σημαντική διαφορά, στα μουσουλμανικά εκλογικά τμήματα του Συναγερμού Άγροτων και Έργαζομένων, που είχε ως υποψήφιους τον Χαμδή Μπέη και τον Ζεϊμπέκ Χουσεϊν, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί:

Βουλευτικές εκλογές 1952 - Έκλογική περιφέρεια Ξάνθης

	Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι	Σύνολο
Έγκυρα	10.433	8.117	18.550
Ε.Σ.	3.666	4.518	8.184
ΣΑΕ	4.389	3.288	7.677
ΕΠΕΚ-Κ.Φ.	2.378	311	2.689

Ο Έλληνικός Συναγερμός συγκέντρωσε μάλιστα μια έντυπωσιακά άνετη πλειοψηφία στην όρεινη (πομακική) περιοχή της Ξάνθης, όπου με βάση τα δεδομένα των προηγούμενων εκλογών ο Όσμάν Νουρή δεν διέθετε καμία έπιρροή, όπως φαίνεται καθαρά από τον παρακάτω πίνακα:

Βουλευτικές εκλογές 1951, 1952 - Όρεινη περιοχή επαρχίας Ξάνθης

	Έκλογές 1951	Έκλογές 1952
Έγκυρα	3.703	3.878
Όσμάν Νουρή	57	2.567
Χαμδή Μπέης	1.051	1.133
Ζεϊμπέκ Χουσεϊν	1.170	

Μια υπόθεση που πιθανόν θα μπορούσε να ερμηνεύσει το φαινόμενο αυτό, θα ήταν ή ένδεχόμενη συμπίρευση όλου του καπνικού κυκλώματος (έμπορίου και ενός τμήματος των συνεταιρισμών) με τον Έλληνικό Συναγερμό. Η πιθανότερη όμως έκδοξη είναι ότι το εκλογικό αποτέλεσμα στην όρεινη περιοχή της Ξάνθης το 1952 προήλθε από μια μεγάλη εκτάσεως επιχείρηση νοθείας. Η διαφορά των ψήφων που πέτυχε ο Έλληνικός Συναγερμός στην όρεινη περιοχή της Ξάνθης είναι αυτή που εξασφάλισε και την επικράτηση, με μικρή διαφορά, του ψηφοδελτίου του, το οποίο μειοψήφησε στον χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής. Έτσι το αποτέλεσμα των εκλογών του 1952 προσέφερε την άφορμη στον Χαμδή Μπέη να προσεγγίσει το Λαϊκό Κόμμα της Τουρκίας, που βρισκόταν τότε στην αντιπολίτευση, και να τροφοδοτήσει την πρώτη, μεταπολεμικά, καμπάνια του τουρκικού τύπου για τη μειονότητα της Δυτικής Θράκης³².

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σύγκριση μουσουλμανικής και χριστιανικής ψήφου (1950, 1951) για τα κυριότερα πολιτικά κόμματα του Κέντρου και της Δεξιάς

	'Εκλογές 5.3.1950				'Εκλογές 9.9.1951			
	Χριστιανοί		Μουσουλμάνοι		Χριστιανοί		Μουσουλμάνοι	
		%		%		%		%
Κ.Φ.	2417	12,6	8037	44,5	3001	15,4	4943	27,5
ΕΠΕΚ	4336	22,6	894	5,0	5928	30,4	2931	16,3
Α.Κ.	2160	11,3	3217	17,8	1778	9,1	4669	25,9
Ε.Σ.	—	—	—	—	2987	15,3	1778	9,9

Ριζικότερες αλλαγές στο πολιτικό τοπίο και με περισσότερο μακροπρόθεσμες συνέπειες σημειώθηκαν όμως στην περιοχή της Κομοτηνής, όπου η ευχέρεια με την οποία είχε αναδειχθεί και επικρατήσει η «νεωτεριστική» ήγεςία, έρμηνεύει και την εύκολία με την οποία άμφισβητήθηκε και άνατράπηκε η ήγεςμονία της τó 1952. Κεντρικό ρόλο στην άνατροπή αυτή διαδραμάτισε η δημιοργία, τó 1950, τού θρησκευτικού σωματείου «'Αναγέννηση τού 'Ισλάμ» (Intibah-i Islam)³³ ήγετικά στελέχη τού όποιου ήταν ό Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου και ό Μολλά Γιουσούφ Χασάνογλου, και τó όποιο άποτέλεσε τόν πόλο συσπείρωσης τού «παλαιομουσουλμανικού στοιχείου». Τó σωματείο αυτό υπέδειξε ώς ύποψήφιο βουλευτή τού 'Ελληνικού Συναγερμού τó 1952, τόν Μολλά Γιουσούφ, ό όποιος έκλέχθηκε και έπανεκλεγόταν συνεχώς έως τó 1967, διατηρώντας τó μονοπώλιο τής κοινοβουλευτικής έκπροσώπησης τής «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας τού πληθυσμού.

'Η έφαρμογή τού πλειοψηφικού, και ή ύπαρξη πολλών μικτών εκλογικών τμημάτων στην περιοχή τής Κομοτηνής, δέν επιτρέπει νά προσδιοριστούν με άκρίβεια όι συγκεκριμένες επιπτώσεις πού είχε, για τήν εκλογική επιτυχία τού 'Ελληνικού Συναγερμού, ό προσεταιρισμός τής «παλαιομουσουλμανικής» μερίδας τού πληθυσμού. 'Εξάλλου στό συνδυασμό τού 'Ελληνικού Συναγερμού, μαζί με τόν Μολλά Γιουσούφ, ήταν ύποψήφιος, ώς εκπρόσωπος τών «νεωτεριστών», και ό Χασάν Χατίπογλου (ή Γιουσούφογλου), γιός τού τέως βουλευτή και γερουσιαστή Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου, ή εκλογή τού όποιου τó 1934 άποτέλεσε, όπως ήδη άναφέρθηκε, σταθμό για τήν πολιτική άνοδο τών «νεωτεριστών». Όμως ή έπιρροή τού Χασάν Χατίπογλου, όπως προκύπτει άπό τά άποτελέσματα τών προηγούμενων (1951) και τών έπόμενων (1956) εκλογών, πρέπει νά ήταν άρκετά περιορισμένη. 'Επιπλέον ό 'Ελληνικός Συναγερμός συγκέντρωσε τά μεγαλύτερα ποσο-

32. Βλ. Κ. Γ. 'Ανδρεάδης, *'Η μουσουλμανική μειονότης τής Δυτικής Θράκης*, ό.π., σ. 45.

33. Πρβλ. και Α. 'Αλεξανδρή, ό.π., σ. 144.

στά του, ἀληθινή παμφηφία, στis ὄρεινές, σχεδὸν ἀμιγῶς μουσουλμανικές, περιοχές τοῦ νομοῦ Ροδόπης, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν πίνακα ποῦ ἀκολουθεῖ.

Βουλευτικὲς ἐκλογὲς 1952 - Ἐκλογικὰ τμήματα Κάλχαντα, Ὀργάνης, Δοκοῦ καὶ Κέχρου

Ἐγκυρα	2.553	
Ε.Σ.	2.197	86,1%
ΕΠΕΚ-Κ.Φ.	354	13,9%
ΕΔΑ	2	—

Ἡ ὄρεινὴ περιοχή τοῦ νομοῦ Ροδόπης, περιοχή προσηλωμένη στis θρησκευτικὲς παραδόσεις, στάθηκε ἐξάλλου τὸ ἀληθινὸ φέουδο, ἕως τὸ 1967, τῶν «παλαιομουσουλμάνων» ὑποψηφίων. Τὰ παραπάνω στοιχειοθετοῦν τὴν ὑπόθεση ὅτι στὴν περιοχή τῆς Κομοτηνῆς, ἡ κατάκτηση τοῦ «παλαιομουσουλμανικοῦ» στοιχείου ἀπέτελεσε τὸν βασικὸ μοχλὸ τῆς ἐκλογικῆς ἐπικράτησης τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ. Γι' αὐτὸ οἱ ἐκλογὲς τοῦ 1952 συνιστοῦν ἕναν πολὺπλευρα σημαντικὸ σταθμὸ τῆς τοπικῆς πολιτικῆς ἱστορίας: ὀροθετοῦν τὴ δυναμικὴ ἐμφάνιση μιᾶς καινούργιας «παλαιομουσουλμανικῆς» πολιτικῆς ἡγεσίας, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ ἐκλογικὰ ἕνα σημαντικὸ τμήμα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει, γιὰ ὅλη τὴν περίοδο 1952-1967, τὸ κύριο στήριγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ καὶ τῆς ΕΡΕ στὴ μειονότητα.

Ἡ δημιουργία τῆς «Ἰντιμὰχ» ὀροθετεῖ ἐπίσης καὶ μιὰ διάσπαση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς «παλαιομουσουλμανικῆς» παράταξης, μὲ τὴν ἀπομόνωση καὶ περιθωριοποίηση τῆς πιὸ ἀκραίας ἀντιτουρκικῆς τάσης, ποῦ ἐκπροσωποῦσε ὁ Χαφοῦζ Ἀλὴ Ρεσάτ. Μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τους ἀπὸ τὴν «Ἰντιμὰχ», ὁ Χαφοῦζ Ἀλὴ Ρεσάτ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Κιρκάσιοι, ἀνασύστησαν, τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὴν Ἐνωση Ἑλλήνων Μουσουλμάνων (Ἰτιχάτι Ἰσλάμ), διεκδικώντας καὶ αὐτοὶ τὴν «προστασία» τῆς ἐλληνικῆς διοίκησης, ἡ ὁποία ἀνάλογα μὲ τὴ συγκυρία τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων θὰ ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὰ δύο σωματεῖα. Ἡ Ἐνωση Ἑλλήνων Μουσουλμάνων διατηροῦσε ὑπὸ τὸν ἔλεγχὸ τῆς τὸ ἱεροσπουδαστήριου τοῦ Ἐχίνου καὶ τὸ δίκτυο ὑποτροφίων γιὰ τὸ πανεπιστήμιον Ἀλ Ἀζχάρ τοῦ Καῖρου, προσβλεπόντας μόνιμα πρὸς τὴν ὑποστήριξη τῶν συντηρητικῶν ἀραβικῶν χωρῶν³⁴.

Ἡ συσπείρωση, ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ πολιτικὴ κινητοποίηση τῆς «παλαιομουσουλμανικῆς» μερίδας στὴν περιοχή τῆς Κομοτηνῆς διευκολύνθηκε σημαντικὰ ἀπὸ δύο ἐξωμειονοτικὸς παράγοντες: ἀφενὸς ἀπὸ τὴ συνδρομὴ καὶ παρότρυνση τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θράκης καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὴν ἄνοδο στὴν ἐξουσία, στὴν Τουρκία, τὸ 1950, τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος τοῦ

34. Πρβλ. Δ. Μιχαλόπουλος, *Ἑλλάδα καὶ Τουρκία 1950-1959*, 5.π., σσ. 173-174.

Μεντερές, με την οποία τερματίστηκε ή μονοκρατορία των άκραιφνών κεμαλιστών. Το κόμμα του Μεντερές, παρόλο που δεν στόχευε στην άνατροπή των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, συσπείρωνε εκείνες άκριβώς τις δυνάμεις που είχε θέσει στο περιθώριο ο κεμαλισμός, και άποτελοϋσε τόν φυσιολογικό «προστάτη» όλων των παραδοσιακών και συντηρητικών τάσεων, οι όποιες δεν διέθεταν άλλη πολιτική διέξοδο και έκπροσώπηση.

Η ίδια άκριβώς ταύτιση πραγματοποιήθηκε και στη Δυτική Θράκη, όπου ή «παλαιομουσουλμανική μερίδα» έβλεπε να δημιουργείται στην Τουρκία ένα κόμμα στο όποιο μπορούσε πλέον να προσβλέπει για μιá «έκείθεν» πολιτική «προστασία». Και επιπλέον, έβλεπε τόν κόμμα αυτό να θριαμβεύει στις εκλογές του 1950, παραμερίζοντας τήν παραδοσιακή κεμαλική έξουσία, που άποτελοϋσε τόν σημείο ιδεολογικής άναφοράς των «νεωτεριστών» τής Δυτικής Θράκης. Οι δύο αυτοί έξωμειονοτικοί παράγοντες, σέ μιá άνταγωνιστική σύμπραξη, συνέβαλαν στην πολιτική άναζωογόνηση του «παλαιομουσουλμανισμού» με τή δημιουργία του σωματείου «Ίντιμπάχ».

Η δημιουργία τής «Ίντιμπάχ», και οι ιδιαίτερες λεπτομέρειες τής συγκρότησης και άνάπτυξης τής, άντανακλούν άπόλυτα τόν συγκεκριμένο κλίμα εύφορίας στις έλληνοτουρκικές σχέσεις που επικρατοϋσε εκείνη τήν εποχή και τήν πολιτική ήγεμονία των συντηρητικών δυνάμεων στις δύο χώρες.

Τις δύο άνταγωνιστικά συμπράττουσες τάσεις που συνυπήρχαν στην «Ίντιμπάχ» —αυτούς που άναζητοϋσαν πολιτική «προστασία» κυρίως στην ελληνική διοίκηση και οι όποιοι άποτελοϋσαν τήν πιό συντηρητική μερίδα, και αυτούς που έκπροσωποϋσαν τόν τουρκόφιλο «παλαιομουσουλμανισμό» — άντιπροσώπευαν άντίστοιχα ό Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου και ό Μολλά Γιουσούφ. Η επικράτηση του δεύτερου —που μονοπόλησε τήν κοινοβουλευτική έκπροσώπηση των «παλαιομουσουλμάνων» άπό τόν 1952 έως τόν 1967, ένώ ό πρώτος περιορίστηκε, τήν ίδια περίοδο, στον άχαρο ρόλο του μόνιμου, αλλά χωρίς έλπίδες εκλογής, ύποψηφίου— άντανακλοϋσε τόν ιδιαίτερο βάρος που προσλάμβανε, και για τήν «παλαιομουσουλμανική» μερίδα, ή «έκείθεν» πολιτική «προστασία». Όπωςδήποτε όμως και οι δύο τάσεις χαρακτηρίζονταν άπό μιá προσπάθεια έξισορρόπησης τής διπλής έξάρτησης, προσπάθεια τήν όποία εννοοϋσε και τόν γενικότερο κλίμα ελληνοτουρκικής φιλίας των άρχων τής δεκαετίας του '50.

Ό Μολλά Γιουσούφ, και αυτό που ή πολιτική παρουσία και τοποθέτηση του έξέφραζαν, άποτελεί ένα στοιχείο κεντρικής σημασίας για τήν κατανόηση και έρμηνεία τής διαμόρφωσης των πολιτικών μορφωμάτων τής μειονότητας. Σε άρμονία με τόν συντηρητισμό και τή μετριοπάθεια του μεγαλύτερου τμήματος τής μειονότητας ό Μολλά Γιουσούφ άντιπροσώπευε:

α) τή μετεξέλιξη του «παλαιομουσουλμανισμού», που διατηρώντας όρισμένα έξωτερικά γνωρίσματα, δεν καταπολεμά πλέον (και άρα σιωπηρά άποδέχεται) τή σταδιακή επικράτηση των μεταρρυθμίσεων,

β) τή δυνατότητα ιδεολογικής ταύτισης, μέσω του μετριοπαθούς «παλαιομουσουλμανισμού», τής άντίστοιχης μερίδας του μειονοτικού πληθυσμού,

μέ ένα τουρκικό κόμμα, τὸ κόμμα τοῦ Μεντερές, δυνατότητα ποὺ ἔως τότε διέθετε μόνο ἡ παράταξη τῶν «νεωτεριστῶν», ἡ ὁποία ταυτιζόταν ἰδεολογικά με τὸ Λαϊκὸ Κόμμα τοῦ Ἰνονοῦ. Ἡ ταύτιση με τὸ κόμμα τοῦ Μεντερές εἶχε ἐξἄλλου τὸ ἐπιπλέον πλεονέκτημα νὰ ἀποτελεῖ καὶ ταύτιση με τὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία στὴν Τουρκία, τουλάχιστον κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς πολιτικῆς ἀνασυγκρότησης τῆς «παλαιομουσουλμανικῆς» παράταξης καὶ τῆς βουλευτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μολλά Γιουσούφ (ἀπὸ τὸ 1952 ἕως τὸ 1960),

γ) τὴν ἔνταξη στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ζωὴ, στὰ πλαίσια μάλιστα τῆς κυβερνητικῆς παράταξης, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται μιὰ ἀποτελεσματικὴ «προστασία»,

δ) μιὰ προσπάθεια ἐξισορρόπησης τῶν σημείων ἀναφορᾶς καὶ ταύτισης με Ἑλλάδα καὶ Τουρκία, καὶ συνακόλουθα μιὰ προσπάθεια ἐξισορρόπησης τῶν ἀντίστοιχων ἐξαρτήσεων.

Ἐπίλογος

Τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς συναγεμικῆς ἐξουσίας (1953-1954) ἀπέτελεσαν τὸν «χρυσὸ αἰῶνα» στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ πολιτικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς μειονότητας. Ἡ στενὴ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἐκφράστηκε πολὺπλευρα στὴ Δυτικὴ Θράκη. Τότε ἐγίναν ὅλες οἱ παραχωρήσεις πρὸς τὴν Τουρκία στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα (μετονομασία τῶν σχολείων ἀπὸ μουσουλμανικά σὲ τουρκικά, ἴδρυση τοῦ Λυκείου Τζελάλ Μπαγιάρ, συμφωνία γιὰ ἀποστολὴ δασκάλων ἀπὸ τὴν Τουρκία), ἐνῶ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο σταμάτησε ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀντιτουρκικῆς μερίδας τῆς «Ἰντιμιάχ». Ἐκλείσει ἐπίσης ἡ ἐφημερίδα *Χάκ Γιόλ* (= Ὀδὸς Δικαίου), ἐνῶ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη ὁ διευθυντῆς της, Χουσνιού Γιουσούφ. Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ προσέγγιση καὶ συνεργασία φαίνονταν ἐξἄλλου νὰ διαθέτει σταθερὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά ἐρείσματα στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἀφοῦ ἡγεμονικὴ πολιτικὴ δύναμη στὴ μειονότητα εἶχαν ἀναδειχθεῖ οἱ μετριοπαθεῖς «παλαιομουσουλμάνοι», ποὺ ἦταν οἱ πολιτικοὶ «προστατευόμενοι» καὶ τῶν δύο κυβερνήσεων.

Ὁ «χρυσὸς αἰῶνας» δὲν διήρκεσε ὅμως οὔτε τρία χρόνια. Ἐληξε ἀπὸτομα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1955 με τοὺς βανδαλισμοὺς τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ ὁποῖοι ἀπέτελεσαν, ἐξ ἀντανακλάσεως, τὴν κρισιμότερη ἴσως τομὴ στὴν τοπικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξη. Ἡ ὀξυνση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων ποὺ ἐπακολούθησε μεταφέρθηκε ἀμέσως, καὶ με ἰδιαίτερη ἔνταση, στὴ Δυτικὴ Θράκη. Πρῶτὴ σημαντικὴ ἐπίπτωσή της, στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς μειονότητας, ὑπῆρξε ἡ διαφοροποίηση ποὺ σημειώθηκε —με σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν τοποθέτηση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τῆς Τουρκίας— στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο παρατάξεων, τῶν «νεωτεριστῶν» καὶ τῶν «παλαιομουσουλμάνων». Ἡ διπλὴ αὐτὴ διαφοροποίηση ἦταν ἄμεση συνέπεια τῆς στάσης ποὺ τήρησαν οἱ ἡγεσίες τῶν δύο παρατάξεων, καὶ ἡ ὁποία ἀντέφα-

σκε με τις προσδοκίες που είχαν από αυτές οι θεωρούμενοι (ή αυτοθεωρούμενοι) ως «προστάτες» τους. Έτσι, ή πιο ρητή καταδίκη των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης έγινε από εκπροσώπους των «νεωτεριστών», γεγονός που οδήγησε στην εμφάνιση, με την ενίσχυση του Γενικού Τουρκικού Προξενείου, μιας άκραιφνώς φιλοτουρκικής «νεωτεριστικής» μερίδας, με επικεφαλής τον Χασάν Χατίπογλου. Αντίθετα, πολύ πιο επιφυλακτική και έπαμφοτερίζουσα στην καταδίκη των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης εμφανίστηκε η ήγεσία των «παλαιομουσουλμάνων» — γεγονός που οδήγησε στην έπιναδραστηριοποίηση, με ενίσχυση της έλληνικής διοίκησης, της αντίτουρκικής μερίδας της «Ίντιμιάχ», με επικεφαλής τον Χαφούζ Γιασάρ Μεμέτογλου.

Έτεινε έτσι να διαμορφωθεί, στο έσωτερικό της μειονότητας, ένα δυνατό τετραπολικό σύστημα «κομμάτων», άρθρωμένο γύρω από δύο άξονες: αφενός την αντίθεση μεταξύ «νεωτεριστών» και «παλαιομουσουλμάνων» και αφετέρου τη στάση απέναντι στην έλληνοτουρκική διαμάχη. Άξονες οι οποίοι, όπως φάνηκε, δεν ταυτίζονταν μεταξύ τους.

Από το 1955 μέχρι σήμερα, βέβαια, πολλά πράγματα άλλαξαν στην πολιτική ζωή της μειονότητας, όπως και πολύ νερό κύλησε κάτω από τις γέφυρες του Κεράτιου. Όμως αυτά είναι μια άλλη ιστορία, που ίσως είναι ακόμη νωρίς για να μελετηθεί με την απαραίτητη απόσταση και ψυχραιμία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ, ΓΕΡΟΥΣΙΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΙ
ΠΟΛΙΤΕΥΤΕΣ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ

Πηγή: Έπεξεργασία του μελετητή

1. ΡΟΔΟΠΗ

1.1 *Περίοδος Μεσοπολέμου*

1. *Χαφούζ Σαλή Μεμέτογλου*. Μέλος της Αυτόνομης Κυβέρνησης της «Δημοκρατίας της Γκιουμουλτζίνας» και μέλος του 'Ανώτερου Διοικητικού Συμβουλίου επί Διασυμμαχικής Κατοχής. Κατά την εκλογή προέδρου του Α.Δ.Σ. δέν ύποστήριξε τόν Τούρκο ύποψήφιο (λευκή ψήφος) επιτρέποντας την εκλογή ώς προέδρου του Έλληνα Έμ. Δουλᾶ. Γερουσιαστής, με τὸ Κ.Φ., ἀπὸ τὸ 1929, ἕως τὸ θάνατό του στίς 22.2.1934. Φανατικός παλαιομουσουλμάνος, ἰδρυτής καί πρῶτος πρόεδρος ἀπὸ τὸ 1932 τοῦ σωματείου «Ένωσις Μουσουλμάνων Έλλάδος».
2. *Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ Ὁσμάνογλου*. Κτηματίας καί δάσκαλος στό Ἱεροσπουδαστήριο Κομοτηνῆς. Πομακικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τήν Ἄνω Βυρσίνη Ὀργάνης. Γεννήθηκε τὸ 1882 στό χωριὸ Ντουτλοῦ τῆς περιφέρειας Ὀρτάκιοι τῆς Βουλγαρίας καί ἐγκαταστάθηκε στήν Κομοτηνῆ σέ ἡλικία 5 ἐτῶν. Μέλος τοῦ Διαρκοῦς Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θράκης ἐπὶ Τουρκοκρατία. Διετέλεσε μέλος τῆς αὐτόνομης Κυβέρνησης τῆς «Δημοκρατίας τῆς Γκιουμουλτζίνας» (1913) καί δήμαρχος Κομοτηνῆς ἐπὶ Διασυμμαχικῆς Κατοχῆς (βλ. Α. Δρακόπουλος, *Λεύκωμα...*, ὁ.π., σσ. 67 καί 278). Ἐκλέχθηκε βουλευτής με τὸ Κ.Φ. τὸ 1920 καί με τὴ Δημοκρατικὴ Ένωση (ἢ Ἀγροτοεργατικὸ Κόμμα) τοῦ Ἄλεξ. Παπαναστασίου τὸ 1926, τὸ 1928, τὸ 1932, τὸ 1933 καί τὸ 1936. Ἦταν παλαιομουσουλμάνος, χωρίς ὁμως νὰ ἀντιμάχεται ριζικὰ τίς νεωτεριστικῆς μεταρρυθμίσεις. Γι' αὐτὸ στή διάρκεια τῆς Βουλγαρικῆς Κατοχῆς (1941-44) ἐξορίστηκε στή Βουλγαρία ὡς κεμαλιστής. Πρῶτος ἐκλεγμένος πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Κομοτηνῆς σέ συνεργασία με τοὺς νεωτεριστές, τὸ 1945, ἐπὶ ΕΑΜ, καθαιρέθηκε ἀμέσως μετὰ τίς ἐκλογῆς τοῦ 1946, στίς ὁποῖες πολιτεύτηκε, χωρίς νὰ ἐκλεγεί, με τήν Ἐθνικὴ Πολιτικὴ Ένωση (ΕΠΕ). Ὑπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἄναστ. Μπακάλμπαση. Πέθανε τὸ 1948.
3. *Χασάν Ἀγὰ Ζαδὲ Μουσταφά*. Ἐκλέχθηκε βουλευτής με τὸ Κ.Φ. τὸ 1926, τὸ 1932 καί τὸ 1933. Ὑποψήφιος χωρίς νὰ ἐκλεγεί, πάντα με τὸ Κ.Φ., τὸ 1936. Δέν πολιτεύτηκε στίς ἐκλογῆς τοῦ 1928. Ὑποψήφιος γερουσιαστής, χωρίς νὰ ἐκλεγεί, τὸ 1929.
4. *Χατήπ Γιουσούφ Σαλήογλου*. Γεννήθηκε τὸ 1895. Δερματέμπορος. Ὑποψήφιος χωρίς νὰ ἐκλεγεί τὸ 1928, με τὸ συνδυασμὸ τῶν «ἀνεξάρτητων ἀγροτικῶν». Ἐκλέχθηκε βουλευτής με τὸ Κ.Φ. τὸ 1932. Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ ἐκλεγεί με τὸ

συνδυασμό «'Ανεξάρτητων φιλελεύθερων» το 1933. 'Εκλέχθηκε γερουσιαστής, ύστερα από το θάνατο του Χαφούζ Σαλή, στην επαναληπτική έκλογη στις 15-4-1934. Βουλευτής του Λ.Κ. το 1935 και ύποψήφιος του ίδιου κόμματος, χωρίς να εκλεγεί, το 1936. 'Εκλέχθηκε στο Δ.Σ. της ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1945, επί ΕΑΜ, και παρέμεινε στα διορισμένα συμβούλια έως το 1950. 'Υπήρξε από τους πρώτους σημαίνοντες Τούρκους νεωτεριστές στη Δυτική Θράκη και ή έκλογη του ως γερουσιαστή το 1934 θεωρείται ως ή πρώτη σημαντική εκλογική επιτυχία των νεωτεριστών.

5. *'Αλή Ριζά 'Εφέντη 'Αχμέτογλου*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1928. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, το 1933 με το συνδυασμό 'Ανεξάρτητων Μουσουλμάνων Θράκης, το 1946 με την ΗΠΕ (Κόμμα 'Εθνικών Φιλελευθέρων) και το 1950 με την ΕΠΕΚ. Φανατικός παλαιομουσουλμάνος, από τους ιδρυτές της «'Ιντιμπάχ» και έπικεφαλής του παλαιομουσουλμανικού ψηφοδελτίου στις εκλογές για την ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1950 (δεν εκλέχθηκε).
6. *Μεχμέτ Μουσταφάογλου*. 'Εκλέχθηκε βουλευτής με το Λ.Κ. στις μονόπλευρες εκλογές του 1935. Πολιτεύτηκε, χωρίς να εκλεγεί, με το ίδιο κόμμα το 1936.

1.2 Περίοδος 1945-1955

1. *Ούστενέρ 'Οσμάν Μεμέτογλου*. Γεννήθηκε το 1914 στην Κομοτηνή. Νεωτεριστής. Πρόεδρος της 'Ενώσεως Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής έως τις εκλογές του 1946, στις όποιες πολιτεύτηκε (ύστερα από υπόδειξη του τότε Γ.Δ. Θράκης Μαυρογορδάτου) και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. 'Επανεκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1950 και το 1951. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, του Κ.Φ. το 1952. Το 1955 καταδίκασε τους βανδαλισμούς της Κωνσταντινούπολης και από τότε έπεσε στη δυσμένεια του Γ.Τ.Π. 'Εντάχθηκε στην ΕΡΕ, με την ίδρυσή της, με την οποία και εκλέχθηκε το 1956 και το 1958. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί με την ΕΡΕ το 1961 και το 1963, και με τη Ν.Δ. το 1974 και το 1977. Πέθανε το 1980.
2. *Φαϊκ 'Ενγκίν Χατζηαχμέτογλου*. Γεννήθηκε το 1902. Δάσκαλος. 'Ο πατέρας του ήταν παλαιότερα μουφτής Κομοτηνής. Πρωτοπολιτεύτηκε (ύστερα από υπόδειξη του Ούστενέρ) και εκλέχθηκε βουλευτής με το Κ.Φ. το 1946. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Κ.Φ. το 1950. Πέθανε το 1981 στην Τουρκία. 'Ο γιός του, 'Οκτάι 'Ενγκίν, τοποθέτησε το 1955 τη βόμβα στο σπίτι του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη, γεγονός που αποτέλεσε το πρόσχημα των βανδαλισμών της Κωνσταντινούπολης.
3. *Φεχμή Χουσαμεντίν 'Οτμανλή*. Γεννήθηκε το 1911 στην Κομοτηνή. Ράφτης. Νεωτεριστής. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Λ.Κ. το 1946. Διορισμένος αντιπρόεδρος της ΔΕΜΠ Κομοτηνής το 1949, πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής με το Λ.Κ. το 1950. 'Υποψήφιος, χωρίς να εκλεγεί, με το Λ.Κ. το 1951, με την ΕΠΕΚ το 1952 και με τη Δ.Ε. το 1956.
4. *Μολλά Γιουσούφ Χασάνογλου*. Γεννήθηκε το 1915 στη Σκιάδα. Δάσκαλος, απόφοιτος του Ιεροδιδασκαλείου Κομοτηνής. 'Αναδείχθηκε σε έμπορο επί Βουλγαρικής Κατοχής. Παλαιομουσουλμάνος, συνιδρυτής με τον Χαφούζ Γιασάρ του θρησκευτικού σωματίου «'Ανόρθωσις» ('Ιντιμπάχ), από το όποιο και υποδείχθηκε ως ύποψήφιος του Ε.Σ. το 1952. Βουλευτής από το 1952 έως το 1967, με τον Ε.Σ. και την ΕΡΕ. Πέθανε το 1969.

5. *Χασάν Γιουσούφογλου ή Χατίπογλου*. Γεννήθηκε στην Κομοτηνή το 1923. Γιός του τ. βουλευτή και γεροστιαστή Γιουσούφ Σαλήογλου. Σπούδασε σέ ελληνικό γυμνάσιο και ύπηρξε ό πρώτος μουσουλμάνος πού έβγινε έφεδρος αξιωματικός. Δημοσιογράφος και διευθυντής τής 'Ακίν από το 1957, είναι από τούς κυριότερους εκπροσώπους του τουρκικού έθνικισμού. Πρόεδρος τής Ένώσεως Τουρκικής Νεολαίας πρωτοπολιεύτερης, χωρίς νά εκλεγεί, το 1951 μέ τόν Ε.Σ. Έκλέχθηκε βουλευτής μέ τόν Ε.Σ. τόν Νοέμβριο του 1952. Διαγράφτηκε από τόν Ε.Σ. τόν Νοέμβριο του 1955 και προσχώρησε στο Κ.Π., από το όποιο αποχώρησε και πολιτεύτηκε το 1956 μέ τή Δ.Ε., χωρίς νά εκλεγεί. Ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, μέ το Κ.Φ. το 1958, εκλέχθηκε μέ τήν Ε.Κ. το 1961 και προσχώρησε στο Κ.Π., μέ το όποιο εκλέχθηκε βουλευτής το 1963 και το 1964. Μετά τή μεταπολίτευση ήταν ύποψήφιος χωρίς νά εκλεγεί το 1974 μέ τήν ΕΔΕ του Π. Γαρουφαλιά (δέν ύποστηρίξε όμως τήν ύποψηφιότητά του, βλ. 'Ακίν, 12.11.1974), το 1977 μέ τήν Ε.Π. και το 1981 μέ το Κ.Π. (έπίσης χωρίς νά ύποστηρίξει τήν ύποψηφιότητά του).
6. *Σεφκέτ Παζαρκίογλου*. Νεωτεριστής, ύπηρξε ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, το 1946 μέ τήν Έθνική Πολιτική Ένωση (ΕΠΕ) και το 1950 μέ το Λ.Κ. Διετέλεσε πρόεδρος τής Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής το 1954.
7. *Χαϊρουλά Μεχμέτογλου*. Γεννήθηκε στην Κομοτηνή, όπου είχε εγκατασταθει ή οικογένειά του αφού εγκατέλειψε τή Βουλγαρία. Ύπηρξε συνεργάτης του Γκαλήπ και διετέλεσε προπολεμικά πρόεδρος τής ΔΕΜΠ Κομοτηνής. Έξοριστηκε επί κατοχής στη Βουλγαρία ως φιλέλληνας. Ίδρυτικό μέλος και στέλεχος τής «Ίντιμπάχ», ήταν ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, μέ τήν ΠΑΕ το 1950 και μέ τήν ΕΠΕΚ το 1951. Διετέλεσε έπανεπιλεγμένα δημοτικός σύμβουλος Κομοτηνής.
8. *Χαφούζ Χουσεϊν Πασόγλου*. Γεννήθηκε στην κοινότητα Άσωμάτων. Δάσκαλος στο Ίεροσπουδαστήριο Κομοτηνής και από τά ιδρυτικά στελέχη τής 'Ίντιμπάχ». Ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, μέ τήν ΕΠΕΚ το 1951 και μέ τήν Ε.Κ. το 1963.

2. ΞΑΝΘΗ

2.1 Περίοδος Μεσοπολέμου

1. *Σουκρή Μαχμούτογλου*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε το 1926 μέ τή Δημοκρατική Ένωση.
2. *Φεμχή Χασήμ Μπέη Ζαδέ*. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε το 1926 μέ το Κ.Φ.
3. *Μουμτζή Νιαζή Χαφούζ Χαλήογλου*. Έμπορος από τήν Ξάνθη. Γεννήθηκε το 1872. Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής μέ το Κ.Φ. το 1928. Ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, το 1932 μέ το Άγροτοεργατικό Κόμμα και το 1933 μέ τόν Συνδυασμό Άνεξαρτήτων Μουσουλμάνων Θράκης. Έκλέχθηκε βουλευτής του Λ.Κ. το 1935, μέ το όποιο πολιτεύτηκε επίσης, χωρίς νά εκλεγεί, το 1936 και το 1946. Διετέλεσε άντιπρόεδρος (1946-48) και στη συνέχεια πρόεδρος (1948-50) τής ΔΕΜΠ Ξάνθης. Έπικεφαλής του παλαιομουσουλμανικού ψηφοδελτίου στίς εκλογές για τή ΔΕΜΠ Ξάνθης το 1950 (δέν εκλέχθηκε).
4. *Χαλήλ Χουσεϊν Καρατζαλή* (ή Καρα Ίσιαλή). Πολιτεύτηκε και εκλέχθηκε βουλευτής μέ το Κ.Φ. το 1928. Ύποψήφιος, χωρίς νά εκλεγεί, το 1932 μέ το

- Ἄγροτοεργατικό Κόμμα καί τὸ 1936 μὲ τὴ Γενικὴ Λαϊκὴ Ριζοσπαστικὴ Ἐνωσι.
5. *Χασάν Ἀμπντουραχίμογλου*. Ὑποψήφιος, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, τὸ 1928, μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν ἀνεξάρτητων ἀγροτικῶν». Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1932 καὶ τὸ 1933 μὲ τὸ Κ.Φ. Ὑποψήφιος τοῦ Κ.Φ. χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ τὸ 1936.
  6. *Σερδάρ Ζαδὲ Ἰμπραχίμ τοῦ Δεμίρ*. Μεγαλοκτηματίας καὶ μπέης. Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς μὲ τὸ συνδυασμὸ «ἀνεξάρτητων φιλελευθέρων» τὸ 1933. Ὑποψήφιος, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, μὲ τὸ Κ.Φ. τὸ 1936, καὶ τὸ 1946 καὶ μετὰ μὲ τὴ Δ.Ε. τὸ 1956. Σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ στὴν Ξάνθη. Ἐπικεφαλῆς τῆς νεωτεριστικῆς παράταξης, ἐκλέχθηκε πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ξάνθης τὸ 1950.
  7. *Χαμδὴ Χουσεῖν Φεχμὴ*. Κτηματίας, ἔμπορος καὶ εἰδικότερα καπνέμπορος (βλ. *Θρακικὰ Χρονικά*, τχ. 34, σ. 49). Γεννήθηκε τὸ 1897. Ὁ πατέρας του χρημάτισε μέλος τῆς ἐφήμερης αὐτόνομης κυβέρνησης ποῦ συγκροτήθηκε στὰ πομακικὰ χωριά μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Στὴ συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στὴν Ξάνθη ὅπου τοῦ παραχωρήθηκαν μεγάλες ἐκτάσεις μεταξὺ Γενισαῖας καὶ Πόρτο Λάγος. Ὁ Χαμδὴ Μπέης σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἦταν ὁπαδὸς τῶν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων. Τὸ 1931 ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα *Μιλλιέτ* καὶ τὸ 1932 πρωτοπολιτεύτηκε χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, ἐπικεφαλῆς συνδυασμοῦ ἀνεξαρτήτων (σχεδὸν ἀμιγῶς πομακικῆς σύνθεσης). Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1935 καὶ τὸ 1936 μὲ τὸ Α.Κ. Πολιτεύτηκε, χωρὶς νὰ ἐκλεγεῖ, τὸ 1946 καὶ τὸ 1950 μὲ τὸ Α.Κ. Ἐκλέχθηκε μὲ τὸ Α.Κ. τὸ 1951 (ὑποστήριξε τὴν κυβέρνησι Πλαστήρα). Δὲν ἐκλέχθηκε τὸ 1952 μὲ τὸ Συναγερμὸ Ἀγροτῶν Ἐργαζομένων, τὸ 1958 μὲ τὸ Κ.Φ., τὸ 1961 ὡς ἀνεξάρτητος καὶ τὸ 1963 καὶ 1964 μὲ τὴν ΕΡΕ. Διετέλεσε πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ξάνθης ἀπὸ τὸ 1935 ἕως τὸ 1942 καὶ ἀπὸ τὸ 1946 ἕως τὸ 1948. Τὴν πρώτη περίοδο τῆς πολιτικῆς του παρουσίας «υπερασπιζόταν μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀποφασιστικὴ ἀπόφαση τὰ δικαιώματα τῶν Τούρκων» (Salâhattin Yıldız, ὁ.π., σ. 376) καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι συνέβαλε σημαντικὰ στὴ μεταστροφή τῶν Πομάκων τῆς Ξάνθης πρὸς τὸν τουρκικὸ «νεωτερισμὸ» (Φωτέας, *Οἱ Πομάκοι...*, ὁ.π., σ. 30). Τὸ χαρακτηριστικότερο πάντως στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας εἶναι ὅτι ἄλλαξε συχνάτα τοποθέτησι: βουλγαρόφιλος ἐπὶ κατοχῆς, ὑποστήριξε ἐνεργὰ τὶς ἑλληνικὲς διεκδικήσεις ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο, ὑπῆρξε τὸ 1953-55 ἀπὸ τοὺς κύριους ὑποκινητῆς τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ τουρκικοῦ τύπου περὶ Δυτικῆς Θράκης (Κ. Γ. Ἀνδρεάδης, *Ἡ μουσουλμανικὴ μειονότης...*, ὁ.π., σ. 45) καὶ στὴ συνέχεια ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς φιλελληνικῆς μερίδας τῆς μειονότητος. Ὁ γιὸς του Σεφκὲς συνέχισε τὴν ἐκδοσι τῆς *Μιλλιέτ* καὶ διορίστηκε τὸ 1967 πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ.

2.2 Περίοδος 1945-1955

1. *Ὀσμάν Νουρή Φετῶγλου* (ἐπονομαζόμενος Γιλμάζ, ἄτεγκτος). Γεννήθηκε τὸ 1902 ἀπὸ πατέρα Τουρκαλβανὸ καὶ μητέρα Πομάκα. Δημοσιογράφος, συνεκδότης ἀρχικὰ μὲ τὸν Χαμδὴ Μπέη τῆς *Μιλλιέτ*, ἄρχισε ἀπὸ τὸ 1932 νὰ ἐκδίδει τὴν *Τρακῆ* (Θράκη), ποῦ συνέχιζε νὰ ἐκδίδεται μέχρι πρόσφατα. Νεωτεριστῆς, ἴδρυσε προπολεμικὰ τὸ πρῶτο νεωτεριστικὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο στὴ Χρῦσα. Συγγενῆς ἐξ ἀγχιστείας (παντρεύτηκε τὴν ἀνηψιά του) τοῦ Ἀλῆ Γκαλή, πρωτοπο-

- λιτεύτηκε, χωρίς να εκλεγεί, τὸ 1936 μετὸν Δημοκρατικὸ Συνασπισμὸ (Ἄλεξ. Παπαναστασίου). Ἐκλέχθηκε τὸ 1945 ἐπὶ ΕΑΜοκρατίας πρόεδρος τῆς ΔΕΜΠ Ἐάνθης, θέση ἀπὸ τὴν ὁποία καθαιρέθηκε τὸν Δεκέμβριο τῆς ἴδιας χρονιάς. Πρωτοεκλέχθηκε βουλευτὴς τὸ 1946 ὡς ὑποψήφιος τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως, στὰ πλαίσια τῆς Ἐθνικῆς Πολιτικῆς Ἐνώσεως καὶ προσχώρησε ἀμέσως στὸ Κόμμα Βενιζελικῶν Φιλελευθέρων. Ἐπανεκλέχθηκε στὴ συνέχεια μετὸ Κ.Φ. (1950, 1951), ἔπειτα μετὸν Ε.Σ. (1952) καὶ τὴν ΕΡΕ (1956, 1958, 1961) καὶ τέλος μετὸν Ε.Κ. (1963). Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὸν Ε.Κ. τὸ 1964.
2. *Ζεϊμπέκ Χουσεϊν τοῦ Σαλιῆ*. Πομάκος ἀπὸ τὸν Ἐχίνο. Γεννήθηκε τὸ 1898. Κτηματίας. Ἐκλέχθηκε βουλευτὴς μετὸν Ἐνωσὴ Ἀγροτικῶν Κομμάτων τὸ 1946. Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὸν Παράταξη (ἢ Συναγεραμὸ) Ἀγροτῶν καὶ Ἐργαζομένων τὸ 1950, τὸ 1951 καὶ τὸ 1952. Ἐπίσης μετὸν Ἐνωσὴ Λαϊκῶν Κομμάτων τὸ 1958.
  3. *Σαλήμ Γιακοῦπ Σελήμ*. Συνεταιριστὴς καὶ στέλεχος τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος, πολιτεύτηκε χωρίς νὰ εκλεγεί μετὸν ΑΚΕ τὸ 1936, μετὸν ΕΑΚ τὸ 1946 καὶ μετὸν ΣΑΕ τὸ 1951.
  4. *Χαφούζ Μεχμέτ Ἰχτιάρ*. Μέλος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Μουσουλμάνων. Διετέλεσε διευθυντὴς τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου τοῦ Ἐχίνου. Ὑποψήφιος, χωρίς νὰ εκλεγεί, μετὸν Ε.Σ. τὸ 1951 καὶ μετὸν Κ.Π. τὸ 1956.